ЛЕСЬ МАРТОВИЧ.

НЕ-ЧИТАЛЬНИК.

= ГОЛОВНИЙ СКЛАД =

UKRAINSKA KNYHARNIA

350 Kinistino Avenue - Edmonton, Alta.

ЛЕСЬ МАРТОВИЧ.

НЕ-ЧИТАЛЬНИК.

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА

= ГОЛОВНИЙ СКЛАД =
UKRAINSKA KNYHARNIA
350 Kinistino Avenue - Edmonton, Alta.

Не-читальник.

При келїшку горівки я й побалакати, вважаєте, любю, бо я старий та чей не піду з парубками за льондрами гонити, о нї-і! А осесе то — але! Випю, вважаєте, один, випю другий, побалакаю тай душа на місци. Бо й хто то, вважаєте, знає, чіє завтра?

От, Маскаль, чути, повстанє робить на заграницу, нїби то, як якийсь казав, і на нас, бо він, уважаєте, Маскаль та свої мухи, як той каже, показує. Тай буде, хло', война.

Ий! але ми, вважаєте, втнемо Маскалеви носа. Бо наш старший, уважаєте, як не піде вам до косьцьола, як не помолить ся до матери божої, до тої, знаєте, що в такій синїй платинї аж за очи бере (бо я, вважаєте — от похвалю ся — й по косьцьолах ходив) та як не помолить ся до матери божої, що її роспяли жиди, — чуєш Абрамку! роспяли її жиди-нехристи за віру християнську вовіки віком амінь, сучий сину! — та як, уважаєте, не помолить ся наш старший до неї: "Матко, каже, божа, матко принайсьвєнтша, матко, як той єрентий, бодай ся книшем удавив, каже, безослінная, матко, кає... але! вже я, чуєте, так не вдам; то вона таку, міркуйте, парсуну зараз то й послухає, тай стане нам до помочи.

То як, уважаєте, виляже восько з осего боку та с того, то так, кау вам, як трави та листу: так багато! — Воно так, уважаєте, старі люде вповідають, що суда якось та був найшов Маскаль, то йшов вам по через наші поля від досвітку до темної ночи — міркуйте: від досвітку до темної ночи (то, вважаєте, не з батога тріснути); але як вам, кау, зляг, то... раз бага-

то. Куди оком кинеш, а то все: Маскаль та Маскаль: разпораз. От уважаєте, яка то їх тьма тьменна, але наш старший як не крикне на восько: "Ану хлопці, ходзьмо, кае, на Маскаля!" то пітремо єго на солому, на січку, на трину го потремо! О-так, о! Бо наш старший, як той кае, посипле, тай спалить Маскаля на пни — таки, вам кау, на пни!

Тай аж тогди, вважаєте, Маскаль нас не досягне, а наш старший піде, хло', май май у гору. Тай тогди, вважаєте, нашого писаря скине, а свого, міркуйте, підстаршого поставить на єго місце. Бо єму, знаєте, все лехко: до першого ліпшого якого, що ніби знає куди двері втворяють ся, піде та: "Пані фір, кае, ци вихтар, ци як там, іди но ти, каже, до того а того села, піди простісінько тов вуличков, що по при Дамяна Безконешного (то все, вважаєте, в мавпах стоїть) та допитай ся там до віта Федора Кушнярюка тай там на тих мястах ставай за писаря; а кривди ти там не буде: шо тобі ме належати ся, то пиши ци не пиши, громада складе тай сиди собі як у Бога за дверми, лиш май на людий, як той каже, май обачінє!"

Бо говорім суда й туда, то таки, вважаєте, шо правда: наш писар, уважаєте, з людий дере, великі податки, сучий син, накладає на мир християнський, а тот, уважаєте, підстарший, як стане за писаря, то вменшить дачку.

Лиш одно ми, знаєте, не дуже, як той каже до шмиґи: не знав, ци той кандибат на писаря знає казети читати? (бо єго, вважаєте відай лиш на табеліях учили — або що, а в тім, хто єго знає? може би й казету прочитав, бо старший, міркуйте, відай таки родить ся письменний) ну! та то ще, коби здоровє, мемо видіти; але бо наш, уважаєте, писар, то й казети знає читати.

Нераз бувало прийду до него та: "Пані Шимонє, кау, прочитайтеко, шо в тих ніби казетах, кау, стоїть?"; А він то й як не стане читати, не читає ні, ий! усе за якихось поляків та за русинів та за Бесмарків, та за жовнірів, та за якісь Допаси, — але: всякої, вважаєте, читає. Але я, вважаєте, сяду, закурю люльку та слухаю, як той каже, що ся влїзе, а таки вам, знаєте, анї тни!

От він та стане мінї говорити: то, кае, тоти Русини на Поляків ци як там та, знаєте, дуже в'їдають, тоти, каже, у Львові. Та вони нїби, кае, пани, але й з мужиками, вповідає, тримають. Та якось він ше дивно ту казету, чуєте, прізвав — от плете ми ся на язиці: якесь ци лабате, ци ґелевате; от видите! таким нагадав: Діло — то-то-то! Та бо ще, вважаєте, є й друга казета, шо за читарнї пише, также й вона, вважаєте, має своє імя, але вже не так дивно називає ся: Громадский Волос.

Ба знов, каже, вважаєте, (боле шом не забув!) тото каже, тоту казету якийсь шпекулянт укладає, шо нї до церкви не зайде, анї хотьби, прем, до коршми: все міркує, якби не якби землю забрати тим нїби другим казетникам. Але, вважаєте, якось занадто зажер ся, тай єму відобрали.

То, кау вам, як стане читати, то я, вважаєте, аж іздрімаю ся, та як не зашну думати, то зараз вважаєте, прийдеми на гадку моя небіжка Палагна: як вона, знаєте, вмирала та прощала ся зо мнов та так вам жалісно-жалісно, що Боже твоя воля: "Прощай, каже, Йване чоловіче!" А відтак, знаєте, закликала Микитку тай поцїлувала го в головку та: "Прощай, каже, синку мій Микитко!" А відтак, уважаєте, з Андрійком, але й єго в головку поцїлувала: "Прощай, каже, синку мій, Андрійку! А відтак, уважаєте, таки Доцьку не обіймає нї, не цюлює, не приповідає: "Прощай, каже, донечко моя Доцько, донечко моя люба та солодка!" Та де: я й десятої части з того не тямю, бо вона ще, вважаєте, й з наймитом небіжка: "Прощай, каже, Грицю-наймите!"

А відтак собі нагадаю, як вона, небіжка, вже на лаві лежала — господи! але що: я вважаєте, випив одну порцію, ба й другу, ба й трету тай гадаю собі: "Ото, міркую, я собі, кау, пю, а душенька мої небіжки постить!" Тай глип на двері, а вона, знаєте, душенька мої небіжки в вінику — преч би ся казало — коло дверей сидить.

Ий! а я таки до дверей та як, уважаєте, уфачу віник у руки: не стискаю, не плачу-нї! але: "Жіночко, моя, кажу, душенько моя добра!" приповідаю. Люде, вважаєте, на мене гійкають та зацитькують мене: "Що вам, кауть, стало ся Йване? Та то

все, кажуть, божа воля!" Але де! мінї то й не в гадцї: я все свої: "Жіночко моя, кажу, душенько моя добра!" приповідаю. Якось мене уговкали. Але в вечір узяв я, вважаєте, склянку горівки тай пів хлїба тай поставив на вікно, бо, знаєте, люде кажуть, що душа на дорогу напє ся, та ще, міркуйте, й закусить у ночи. Устаю я, вважаєте, рано, до вікна, а то якуратне так і є: душенька мої небіжки отак — о, з на пів пальця, надпила горівки, але хлїба, вважаєте, чось і нерушила.

Тай так то зараз прийде мінї на гадку моя небіжка тай не плачу нї — господи аж ми ся серце крає, так то якось мене жаль збирає як він зачне з отих казет ружно всїлякої всячини, знаєте, вичитувати: ба за якусь панну, що то, міркуйте, й на долони їй волосє росте, (таку якусь масть вигадала) тай таки показує свій портрет, — ба за якихось послів, що нїби тоти посли та їх, каже, всї люде враз оббирають та, кае, посилають їх ци до Відня, ци до Заболотова, ци вже, кае, куди там треба, ци до тютюну, ци до податків, ци до романентів, ци до казет — а зрештов хто би їх там збаг якуратне! Але то, вважаєте, і Семен Гриців тай і Семенїв Гриць та вони й свої гласи дали на того посла, бо то лиш, уважаєте, обберуть собі посла тай дадуть на него гласи тай ступай, куди пани скажуть .

От правда: — нагадавєм за тих панів. Тогід приїхав, уважаєте, якийсь пан до Йвана Гусака: у вокулярах та в таких, знаєте, делїкатних черевичках хоть убирай на руки та чеши ся в них: такі вам блищачі, та ще й у вишиваній сорочцї. А я, знаєте, йду до Гаврила Крайного — от забувєм уже чо', ци вісь ми ся вломила, ци небіжка моя, царство її небесне! заслабла? (от, міркуйте не тямлю, а то шом хлопцем їв, то й то памятаю, а за то якось забувєм). Але йду я, вважаєте, до Гаврила Крайного, тай виджу на дворі в Печоного того панка. Отак, уважаєте, я йду, якби непричком Абрамко... а встаньтеж! отак знаєте, о: я так іду, а Печений так стоїть, якби от ви, а той панок, що в окулярах, та в вишиваній сорочцї та в черевиках, якби от Абрамко стоїть. Але надходить Семен Петра Прокопового Галушки, шо тримає Настю Василя Безкишкого: "Славайсу!" "Навікислава, господу!" "А ци видиш ти, кау, онтого

пана, шо вважаєте, кау, в окулярах та в таких делїкатних черевичках хоть, кау, бери в руки та чеши ся в них, та ше, кау, ци видиш, шо на нім вишивана сорочка, видиш кау, га?!"

"Та вижу" вповідає Семен Петра Прокопового Галушки.

"Ба чож він, питаю, вважаєте, на що він, кау, мужицьку сорочку вбрав?

"А лихий го кае знає!"

"Отже видиш, а я таки знаю" (бо то я, вважаєте, чув, що то якась, вибачте ми за слово, мода, ци яка віра, на тих панів находить) тай: "се, кау, відай така мода на него зайшла, що він та, кажу, мужицьку сорочку вбрав" (бо я вже, чуєте, й у постолах видів панів).

"Говоріть ви свої — кае Семен — не має, кае, де гроші дївати та дуріє, дурень".

"Гм! — гадаю знаєте собі — може воно й дурень, а може, кау, й не дурень; може воно вважаєте так, а може значить, як той кае, й не так! усїяко буває: один сидить у коршмі, а другий, уважаєте, в читарни. Змовляють ся, знаєте, злодії, тай панщину, вважаєте, хотять заводити: такий, уважаєте, віт, така рада тай така громада. Ой нема, як той циган казав, правди, лиш у минї та, кае, в Бозї трошки!

Бо й професор, гадаєте, лїпший? Також то все в змові! А на щож він фердилюнки пише, шо, вважаєте, наші дїти та до школи не ходять?! А лиш: він, знаєте, напише, писар, уважаєте, прочитає, віт, міркуйте, стягне гроші, а вітак усї три, наприклад, дїлять ся. Деруть, уважаєте, псяюхи, а все з нас, а все наприклад, із нас.

Або оногди, чуєте, посилаю свого Микитку (він уже, знаєте до школи ходить): "Іди — кау — Микитко, гони коровчину пасти, а ти, кау, Андрійку (єму вже на третий рочок) іди намісь Микитки до школи!" (Післявби я, знаєте, й Андрійка — та коби то, вважаєте, більшеньке, то би вібив тай — махай на стернї! але там що бити?! (Та кау я єму: "Іди намісь Микитки до школи, а як, кажу, тебе професор запитає ся, чо'ти або що! то ти, кау, скажи що: я, кажи, прийшов намісь Микитки до школи."

Хлопчина, знаєте, з віскоком пішов. А я, вважаєте, сів тай тешу зубки до грабель. Утесав я, знаєте, один, ба, вважаєте, й другий, ба й третий, а мій Андрійко біжить із плачем. А то, знаєте, цікава дитина: ще лиш му рік було, а вже так різко брав ся говорити, шо але: бувало все ми каже: "Ти злодію сталий! хольоба би тебе напала!" — а неню як, бувало, втеше в писок, то аж її ся десь у носі закрутило ся; тай знаєте, вміє кождому, як той каже, честь віддати: оногди йде піп до церкви, а він грає ся з дітищами на вулици, та як лиш уздрів, знаєте, попа тай зараз перехристив ся три рази тай цмок у руку...

Тай, уважаєте, не встиг я ще четвертий зубок утесати, а Андрійко вже коло мене з плачем. "Аді, кае, я прибіг, до школи, а професор кае: ти чо'тут? а я, каже, сказав так, як ви, каже, казали казати: шо, кае, Микитка займив корову, а я, кае, намісь него прийшов до школи, а професор мінї: марш, кає, на псю маму — тут не ярмарок, най твій тато йде в місто як хоче гимблювати!"

Ну — тай адіть! та ци єму вважаєте, не однако ци той, ци той у школї чипіти ме? Але то все, гайдамахи, панщину хотять заводити.

Уже добре той пан, знаєте, казав шо в кашкетї, шо то на здакуцію до нас приїздив, що то, кае, московска, вважаєте, робота! Воно так і є: панщину вважаєте, заведуть дадуть нас під Маскаля тай — пропадай християнска душе нї за макове, як той каже, дзерно!

Отже таки їх робота не добром, наприклад, пахне, бо як би то, вважаєте, що добре, то би сказав, знаєте, той, що до читарнї, десь аж із Ильвова, приїздив, що то так та отак, ото суда, а то туда, то, вважаєте, в той бік, а то наприклад, у той бік! — а то щось плете нї сеї нї тої — ба: тримаймо ся (не знав лиш ци за чупер, ци за що? — Хи-хи-хи) ба, знаєте, як той казав.. хи-хи-хи! от: нї суди, нї туди! Чому то мінї як Абрамко сказав, шо не йди, кае, до читарнї, не записуй ся, бо тим, каже, себе під Маскаля запишеш, панщину, кае, підпишеш! Отак — то й га!

Але не втнеш ти Маскалю! ой нї! наш старший тебе, як той

каже, на мак дробен! Тай тогди писаря відрядить, раду нову поставить, віта скине, а мене, наприклад, покладе.

Гий, Амбрамку! тай мене на віта покладе: а тогди, вважаєте, читарня гет ід чортовій матери — ге-ет! Бо тоти читарники беруть ся верховодити над нами та новий лад заводити! Так, як би він один із другим не такий як і я! Ніби то в него три пяди межи очима? О, ні! Наші вітці, правітці того не знали та якось жили!

Мой! як я стану вітом, то доберемо ся всї такі як я тай гет скасуємо читарню, а сиромудрим читарникам на тих мястах фін ун цванцик тай гибай!... Тай тогди! пропадай Маскалю сякий-такий, у безвісти, у тріски пропадай та западай, у... вважаєте... а наш старший най жиє, як той казав, на многая лїта! Віва-а-ть! най жиє наш старший тай, як той каже, син єго тай, наприклад, уся родина тай... ти Абрамку!

Жий нам, як якийсь казав, Абрамку, на многая лїта, а як буду вітом, то, вважаєш, у троє ти заплачу! хи-хи-хи!

Ги-ий сїда дана-а!
Сїла кітка на барана,
Сїла, — як той каже, — кітка на барана,
Сїла... она... наприклад...
У-е! у-е! — ой-ой-ой! — у е! у е!

БУЛКА.

Х. запросив свого бюрового товариша, Мілька, перед обідом до себе на чарку лікеру. П. Мілько, що завсїгди точно приходив на обід, випив, попрощав ся з товаришем і вийшов. Пійшов найкоротшою дорогою: через склепок із булками.

Лишень зачинив за собою склепові склянні двері, збентежив ся, як той заяць, що єго з усїх боків пси обскочать. Перед склепиком стояла бричка, а в нїй сидїв пан маршалок.

Мілько хотїв незамітно втечи, але пан маршалок завважав єго.

— Моє поважанє, пане Мільку! Як ся маєте?!

П. Мілько затрусив ся, як осиковий лист у осени.

— Моє поважанє! Я... я... підводив п. Х.

— Навмисне через склепок, щоби побачити ся з красною склепаркою, — зареготав ся пан маршалок.

Мількови стали сльози в очах:

— Алеж пане... ласкавий, як можна?

— Но, но, — успокоював п. маршалок — жарти, пане Мільку. Атже я знаю, що з вас за примірний муж !

П. Мілько побіг до дому, як попарений. Добродушна усьмішка щезла з єго облича. Журба зависла над єго лисою головою, наче чорна хмара.

Від бистрого ходу впрів. Прибіг до дому, сїв на фотель і холодив ся, махаючи капелюхом.

"Що за нещастє", бурмотїв під носом.

Увійшла жінка, висока, худа зі злобними очима. Аж пашіла така румяна: тепер що лиш висварившп ся з кухаркою.

Зараз завважала зміну на чоловіці.

"А тобі що?"

Мілько шпурнув капелюх на стіл.

"Дай мінї спокій! Нещастє, кажу тобі; вічна компромітація!"

Тепер прийшла черга на жінку зажурити ся. Заломила руки тай з притиском заговорила: "Бій ся Бога, Мільку, говори! Що стало ся? Не перепуджуй мене".

"Таке стало ся, що я пропащий — сказав Мілько, не то відповідаючи, не то розмовляючи сам із собою. — "Я, урядник, пане добродію, в десятій ранзї тай така компромітація!"

Жінка вийшла з терплячок: ухопила чоловіка за рамя тай спищала:

"Таже говори, Мільку! чого мовчиш, як би ти писок замок на колодку?!"

Мілько зовсїм спокійно відповів: "Що менї з того, що я тобі скажу? Се вже не верне ся! Пропало. Компромітація на завсїгди.

Десь мене злий дух підийшов, отой Х. запросив до себе на лїкер. Виходжу від него тай іду через склепок із булками. Лиш я двері за собою зачинив, дивлюсь: стоїть бричка, а в бричцї пан маршалок. Ой Боже, розступи ся земле!

"Ну, та шо з того?" нетерпеливилась жінка.

Мілько покивав головою.

"Що з того? Ха-ха-ха! Вона каже: шо з того! Та ще більшо потреба? Шо-ж він собі подумає за мене? Я, урядник — пане добродію — у десятій ранзї та йшов булку купувати за два крейцарі! Чи може вже бути більша компромітація?!

Бодай-же він був спопелїв, заки втворив пащеку, аби мене на лїкер запросити!

Жінка посумнїла. "Ще сего хибувало! Мене прозивають міщанкою (вона була донькою горожанина таки з того місточка, але тепер уже панї), а за тебе будуть говорити, шо купуєш булки по два крейцарі".

Мілька аж у горлї стисло, так ревно зажурив ся: "Боже, Боже! Шо то може наробити одно нїчо!

Гей! Атже в мене є кухарка. Плачу їй пять ринських на місяць, а люде будуть гадати, шо я сам ходив булку купувати за два крейцарі. Та мені тепер ніяк показати ся в порядним товаристві. Маршалок розповість кождому, шо видів, як я сам булку купував."

Спер лису голову на долоню, задумав ся глубоко тай розмовляв ся із собою: "Нема иншого виходу, лиш подавати ся на перенесенє. Але-ж бо матеріяльна руїна. Тут продай хату й реальність, а там не купиш." Хату й реальність дістав Мілько за жінкою.

Стала жінка щиро єго радити:

"Шо нам з хати, коли встид за встидом. Тут у мене повно кревняків, а то самі прості люде. Зі щирости та доброти компромітують де здиблять. Оногди йду я з доктором N. аж надходить Андрій. Знаєш? Івана син. Цілує мене в руку тай: — Чи тямите — каже — пані, як ми ходили разом до школи? Бігалисьмо обоє босі тай шпуряли камінями. — Ґвавт! я трохи не зомліла. Уступи ся, кажу, добрий чоловіче, не знаю тебе, а боса я ніколи не ходила! — Але пльотки вже готові. Шо з того, що ношу тепер нові лякерки, коли обсужувати муть, що я боса ходила до школи".

Мілько три ночи не спав, а три дни ходив, як строєний: так єму булка заїхала в голову. Де тільки два люде говорили й сьміяли ся, єму так і виділо ся, що то через тоту булку.

Та се ще байка. Але-ж бо п. Мілько, як тілько коли побачив булку, зараз тряс ся як у пропасницю. Бояв ся булки, як чорт сьвяченої води. Такий єму ляк дала.

Бо то треба знати: до простого чоловіка розпечи желізні тричяки до червоности тай єму до очей — джі! та може здрігне ся, а урядник у десятій ранзї, як коли, то й булки перелякає ся.

На торзї.

(Посьвята Романови Роздольскому).

Проць і Проциха продали в містї, на торзї, дві курцї, копу яєць, пів корця жита тай купили порося й дві дошцї карник залатати. З полудня, як мали вже йти до дому, каже Проць до жінки:

— В тебе є які гроші?

— Та які? каже жінка. — Маю ще в платинї три нові: дїтям на колачики.

Проць драпнув ся ніхтями по немитій потилици тай лишив на нїй за кождим ніхтем рівчик, наче розплуги на ріли.

— Ффї-їть! А менї ше треба цвиків купити. Маю ґулних пять крейцарів, а то треба зо двацять цвиків. Як не стане то даш.

Проциха справила до чоловіка обі долонї:

— А най Бог боронить та заступить! Таже то би таких плачів.

— Говори свої! — бовтнув Проць — Я слиною прилїпю дошки? !

Тай пішов у місто, а Проциха лишила ся коло фіри сусїда Йвана, що з ласки зробив їм вигоду тай забрав дошки на свій віз. Стояла неподвижно на однім місци, прижмурила очи, що цїле місто здавало ся їй, наче в сумерку, а всякі гадки стали її зносити.

Вернуть ся до дому вже смерком. На Йвановій хатї бузьок клепатиме, а Семенові вівцї будуть блеяти. Крізь стріхи синїй димок продиратиме ся, а з другого кінця села заводити ме сопівка. Дмитруньо й Настуня ждати муть їх на воротях та як тільки їх назирять, пустять ся бігцем проти них. Дмитру-

ньо зараз же й прибіжить, а маленька Настуня облишить ся з заду й стане плакати.

А Проць пішов у саму середину міста, на жидівску вулицю. В обох періях аж кишіло від жидівских склепиків.

Зараз таки зачепила єго каправа, горбата жидівка з крайного склепу.

— Що купуєте, ґаздо? Ходіть до мене !

— В тебе нема! — сказав Проць тай не подивив ся навіть на ню.

Жидівка вхопила єго за рукав.

— Чому нема? Ходіть!

Проць увійшов до склепу. На помості й на поличках стояло всюди скло, триною й стухлою соломою обложене.

— Цвики є? — запитав Проць.

— Нема цвиків. Купіть собі лямпу. Дуже дешево. А сьвітить, ц-ц-ц.

— Іди, бо як ти засьвітю, то три дни тобі сьвічки в очах муть стояти!

Вийшов розлючений.

Жидівка вибігла за ним.

— Чуєте, ґаздо, як вам треба цвиків, то йдіть до мого зятя, отам-о з другого краю вулиці. Зараз вас мій Абрамко поведе.

Тай стала верещати:

— Аврум! Аврум! Аврум!

Абрамка не було. Проць не мав коли, тай пустив ся йти. Але жидівка вхопила за сардак і не пускала.

— Чикайте трохі, зараз Абрамко прийде.

— Скараскай ся мерзо! — при сім слові сіпнув так сардаком, що жидівка мало носом не запорола до плиток.

Зайшов прямо до того склепу, що на дверях висіли поіржавлені ланци. Там стояв дванацятилітний пейсатий жидок.

— Що купуєте, ґаздо?

Проць визвірив ся на него.

— Я з тобою не говорю! Де ґазда від склепу?! — обізвав ся сердито.

— Що-о-о? Та то все одно: я також продаю!

— Я тебе питаю ся, паршеку, де ґазда від склепу. Чуєш, чи ні?

— Зараз увійде.

За хвилю ввійшов старий жид, сивий як молоко.

— Ви ґазда від склепу?

— Я. Ну або що?

— Продасте мені цвики?

— Чому ні? А яких вам треба?

— Бритналів. По кілько за крейцар?

— На вагу продає ся.

— Я на вагу не хочу, продайте на штуки.

— Ну! по крейцарю возьму в вас.

Проць як стояв, так обернув ся й пішов. Вибіг старий жид, вибіг малий жидок.

— Верніть ся, ґаздо, чуєте!

Проць удавав, що не чує. Жидок підбіг за ним і вхопив за рукав. а Проць обернув ся й ждухнув жидка кулаком у груди

— Уступи ся, кажу, паршеку!

Жидок відскочив наче кіт від собаки.

Тимчасом надійшов старий жид:

— Ну, верніть ся, що дасьте?

— Я не купую — сказав Проць і чинив ся, що хоче відійти

— Чому не купуєте? Вам треба цвиків. А, бігме, нігде не дістанете дешевше, як у мене. Аби я такий щасливий рік мав.

Проць став лагіднійший.

— Як у вас купувати, коли правите, як за рідну маму?

— Ходіть до склепу; якось погодимо ся.

Цілий час держав ся жид Процевого сардака.

Проць іще не квапив ся йти. Став тай розмірковував у своїй голові, з кілько цьвяками найменше може обійти ся й кілько найбільше може за них дати, аби не рушити тих крейцарів, що в Процихи. Жаль єму було малих пустіїв, що вибіжать проти него й крізь ніс жвиндіти муть: "Де'! що сте купили в місті?"

Міркував — міркував і як раз доміркував ся до того, що тих три крейцарі від Процихи саме не стане. Така єго лють зібрала, що бувби всю жидову перемолотив.

Оттоді знов підступив до него жидок. Проць затис зуби тай справив до жидка кулак наче довбню:

"Набік, гнидо! бо як тя ковтну тай і не кивкнеш!"

Старий жид, як би нічо, сіпнув Проця за сардак:

"Ну, ґаздо! що стоїте дурно? Мінї треба вторгувати, а вам купити."

Зайшли до склепу. Проць став просити жида:

"Бійте ся Бога, Мошку, чи як вам, майте милосердиє. Ви би таки чоловіка облупили. Ви собі розкладіть заробок на всїх мужиків, а не то з одного тай маєство робити!"

Жид став клясти ся; єму се йшло так гладонько й борзенько, як молитви:

"Заробок? Який заробок? Аби я так до завтра дочикав, аби я такий легкий рік мав, аби я так на очи видів, аби я так з дїтий потїхи діждав ся, як я маю на цвиках хоть крейцар зарібку".

"Дай Боже, дай вам Господоньку сьвятий, щире вам сего жичу", сказав Проць тай крутив головою.

"Гадаєте, що не дай Боже? Таки, дай Боже! — Ну кажіть що даєте?"

"Даш зо пять за крейцар?"

Жид плюнув: "Ігі! на твою голову!"

— Гікни матери своїй на гріб! А по штири даш?

Жид скулив ся, як кіт до миши: "Брав бись по штири?"

"Нї! в голову бих ти позабивав. Та гавкай уже раз, по чому?!"

Жид озлобив ся: "Гавкай сам із псами!"

"Їж, дави ся своїми цвиками!" — по сїм слові Проць вийшов, а жид ще крикнув єму на вздогін: "Дам три за два крейцарі!"

Проць обернув ся на порозї: "Ая! Ще ти й прядива додам, абись собі мотуз усукав, та повісиш ся на цвику!"

Вийшовши на вулицю й здавало ся єму, нїби він десь у

лісі, в самій середині, а то єго з усіх боків вовки обскочили й наважили ся житє взяти. Місто, місто — обдирство, ошуканство, наче хто шептав єму в вухо.

Аж іде Василь, з того-ж села, самою серединою вулиці. В правій руці батіг, у лівій коновка, в коновці сушений короп, на шиї дріт, а на голові три капелюхи. Спідний — старий соломяний; середний — новий, суконний, чорний, для себе про сьвято; а верхний — новий, сивенький для синка, Грицка, також про сьвято. Проць до него:

"Заратуйте-ко мене хоть шісткою!"

Василь махнув батогом:

"Куме Процю! та я осьде ледви тлінний: на гуску соли ми не стало. Бувєм у штайранті, платив податок. Обібрали до сорочки, обголили до мяса, ледви з душею втік."

Проць поплів ся далї. Розмірковував, розраховував, а то все — не стає і не стає.

"Таки не витякне моїх гроший, треба буде докласти жіночі," гадкував Проць тай зайшов до другого желїзного склепу. Там так само, як і в першім. До третого, так самого; до четвертого, також так само.

Проць налякав ся; та се й з жіночими не стане. А паця? Що з пацям буде?!

"Мо-ой! аби вас повіхопювало що до лаби, аби на вас хороба тяженька!" закляв Проць серед дороги на ввесь голос та так щиро аж зітхнув. Ніякої ради, ніякого поратунку, хоть сядь тай плач.

Але паця? Паця мусить мати свою вигоду, аби з під землї дістати, аби камінь зубами гризти! Християнин борше витримає й голод і холод, а німина марніє, сохне. Воно не знає пожалувати ся (рахувати: німина), що є голодне, що менї студено, що підо мною мокро, але марніє. А воно до чого здале, як марне? Лиш гріх за него. Християнин не потребує в сало дбати. Най буде худий як хорт, лиш аби робив. А худібка не то; як уже марна, то нїдочого тай решта. А ще паця!

Отак гадкуючи йшов Проць нога за ногою, похнюпивши

голову в долину, неначе шукав що по дорозї. І не стямив ся коли вчинив ся перед склепом, де перший раз торгував цвяхи. Жид обізвав ся до него:

"А що? Правда, що нїде нема дешевше? Слухайте Йване, чи як вам. Най страчу: дам вам по два за крейцар, тай то, бігме, нїкому лиш вам! Хочу мати добрий початок."

"Хіба на сконанє початок", — бовтнув Проць.

"Я собі рахую початок на завтра."

Проць задумав ся: "Дайте по три", спромога процїдив крізь зуби.

Жид усьміхнув ся: "Ну, ну! Коби я сам міг де купити по три!"

В одну мить постановив Проць відоймити гроші від жінки: Як мога борше побіг до неї:

— Давай гроші!

— Які гроші? Хрести ся та лїзь у болото!

Проць затис кулаки: "Чуєш, не вповідай менї мудрішки, бо-м такий добрий, щобим тя зїв!"

Проциха дивувала ся: "Тобі що, чоловіче, ти впив ся? А яж дїтем що скажу?"

Проць сичав здавненим голосом, як гадина: "А тиж яка мама дїтем? Ти не знаєш, як їх забавити?"

"Спамятай ся, Процю, тебе обмарило?!"

"Я тебе як зараз спамятаю, то ти очи повилазать! Ти ґаздиня?! Вона тото не питає, де паця вигодує ся, але до мене: спамятай ся. Мой! Ти така ґаздиня? га?" — справив до неї кулак.

Але Проциха й не рушила ся, а ще й нахилила до него голову: "На! бий, бий мя! чо' стоїш?" — тай захлипала.

Проць, не довго розгадуючи, запхав їй руку в пазуху, витяг платинку з трьома крейцарами й пійшов до жида торгу добивати.

Проциха плакала: жаль їй було за дїтьми, але жаль їй було й на дїти, що через них та не має житя з чоловіком.

Мужицька смерть.

1

Єго називали Банатом, властиве-ж імя єго було Гриць. Банатом прозивали єго тому, бо він служив при війську на Угорщині в Банаті і нераз розповідав про той свій побут у Банаті.

Був жонатий у друге з Калиною, тепер Грициха, що мала в одній нозї "роматиз" і без палиць не могла ходити.

Мав навичку що неділї впити ся.

Як упив ся, то забував зовсїм, що жонатий: все мав себе за вдівця тай згадував першу небіжку. Се тому — так говорили сусїди — що з першою добре жив, а з другою оженив ся тілько для того, що господареви нїяк без жінки.

Що неділї торкотїв Гриць. Виходив перед хату на запущене подвірє, поросле буряном, ставав собі коло калабанї, що з неї кури воду пю, тай торкотїв.

— Де пліт від вулицї? — питав ся сам себе. — У кождого є пліт, а в мене нема? А я-ж гірший ґазда від вас? Мо-ой, богачі!... Нема плота, лиш поплотина! А давно був пліт. Ще за небіжки жінки... Вона менї їсти варила, як я єго городив. Моя ґаздиня! Бувало — горожу пліт, або перед хатою щось роблю, може нї?! (говорив се слово з притиском, наче би з ким перечив ся), а вона, бувало, небіжка, стане на порозї та: Грицю — каже — ходи полуднувати. Я лишаю роботу, може нї?!, ухожу до хати. Ану! стоїть стіл, застелений білою скатертю, може нї?! Сьвяточна скатерть! Ану! стоїть склянка

на столї — із горівкою. Дає миску яєшниці, дає миску барабуль у юшці, дає молошну кашу, дає запашну кулешу з сиром. Як сонце! Їж, пий і весели ся!

Та не лиш плота чіпляв ся Гриць: він накладав собі також із курми і з воронами. Навіть нашому невинному псови, з лагідними й сльозавими очима, оброслому довгою козячою вовною, не давав Гриць спокійно перебігти.

Також із прохожими людьми заходив Гриць у бесїду. Поперед єго хати переходив що неділї молодий парубок, Петро, йдучи до читальнї. Він був секретарем читальнї тай Гриць єго за то ненавидів.

— А куда йдеш, Петре?

— А куда-ж би? — відповідав Петро. — Іду на танець. Дав Бог неділю та при сьвятї хоче молодїж попіграти ся.

Гриць знав, що Петро єго дурить.

— Ой так. Таже й я був молодий. Може нї?! Але давно не так ішли іграшки, як тепер. Давно були парубки, а тепер що? Саме дрантє!

— А хибаж давно були инакші люде? — перебив озлоблений Петро.

— Но-но-но-но, — успокоював Гриць, — не за тебе байка, а за других.

— А другі-ж які?!...

— Но-но-но! Ти не знаєш, що кождий циган свої дїти хвалить? Може нї?! Я лиш так собі. Ти, Петре, як якийсь казав, бери на розум. То не те, що гірші парубки, але гірші часи настали. Може нї?!

Тепер звертала ся дискусия на злі часи.

— Та як то гірші часи? — питав ся Петро, — що за гірші?

— Так, що гірші! — впевняв Гриць. — Давно парубки були лиш до іграшок, а тепер що? біда!

— А хиба-ж давно парубки були панами, чи як?

— Но-но-но! — доказував Гриць. — Таже то не туда. Давно, бувало, як челядь збере ся коло коршми, то провадить іграшки цїлий день. А днина давно не то, що тепер. Веремє на дворі таке, що аж серце радує ся. Може нї?! Тай днина довша.

— А тепер як? — запитав ся Петро. — Таже адіть, вереме; а в літї — то днина в двоє довша, як у зимі.

— Е, говори! Веремє веремю не рівне, тай днина днинї! А давно, коби ти знав, то таки доба була довша. Може нї?! Бувало в неділю як заведем танець коло коршми, то подубцюєш, небоже, до схочу, заки сонце зайде. Або як у Банатї, бувало, вийдеш на зицирку, мой, як розпустить кольони по чистім поли, то якийсь раз танїстрою підкинеш...

— Та то, вуйку Грицю, — перебив Петро, — не днина тому винна, але видко, що на танци охоти не було тай танїстра була за тяжка, що вам так навтямило ся до заходу сонця.

— Що ти менї перечиш! Отже я тобі кажу снїську правду, що давно цїла доба була довша: і ніч і днина, а тепер настає чим раз коротша!

Петро засьміяв ся.

— Та се, по вашому, ще на таке зійде, що буде година днини, а година ночи. А відтак уже таке настане, що не буде нї днини нї ночи, лиш хиба — раз темно, раз ясно, раз темно, раз ясно: михтїти-ме поперед очи, що люди бити-муть ся головами один до одного.

— Ей-же бо ти небоже! То ти береш мене, старого, на глум?!

Петро пішов, а Гриць відказував на молодїж і на читальню

Гриць відай був би в неділю сам до хати нїколи не зайшов. Кликала єго двацятилїтна донька (ще від першої жінки) Василина. Вона підходила тихо, босими ногами, аж до Гриця, сїпала єго за рукав тай шептала:

— Дєдю! ходїть вечеряти!

Гриць обертав ся здивований, хвильку надумував ся і йшов до хати.

Від Василини заносило на кілька кроків в округ потом. Дївчата миють ся що суботи лугом майже до пояса. Василина очевидно не робила того, бо не мала часу: вона заступала в хатї ґаздиню, тай робила на ланї, а мачусї не було в голові, аби "дївка була змита".

— Такий-єм добрий-добрий, як молоко, — говорив Гриць

входячи до хати, але єго прибитий вигляд не показував зовсім молочного настрою.

— Ігі на тебе, піяку! — відповідала єму Грициха з печі. — Ти з глузду зсунув ся, що плетеш, не видиш, що образи в хаті?

— Но-но-но, жінко, Бог з тобою! Чоловік, як якийсь казав, хоче зажити сьвіта: на то Бог дав неділю. Цілий тиждень працюємо, як той казав, в поті чола, а — —

— Ей, робітнику мій! — аж засьпівала Грициха. — Іди, йди, старцуне, ще колись горівка в тобі займе ся. Тай то ні встиду, ні сорому не має: уже, дідовід, одною ногою в ямі, а ще як залле собі пельку, то мало що хибує, аби по стінах не дер ся.

Гриць замуркотів щось під носом, а потому вхопив ся обома чорними, костистими руками за голову, сів за стіл тай: "Убила мене — каже — як кагла!" Від заправленої чорт зна чим горівки боліла єго голова.

Василина подала єму вечерю тай пішла лагодити постіль.

II.

Чи він був піяк?

Варвара, Павлова донька, дівка чорнява, висока й гнучка, напала була раз серед поля на Василину, бо Василина десь її по селї обсуджувала.

— Ти обсудо якась! — кричала Варвара. — Розповідай ліпше по селї за себе та за свого дєдю-піяка, а не за мене, бо я тобі зараз кіски повимикаю.

Василина дивила ся звичайно в землю тай тому всї казали, що вона "непевна". Тепер вона глипнула на Варвару своїм зизим оком.

— Брешеш, Варваро, я тебе не обсужувала, а від мого дєдя тобі зась!

— Бреши сама з псами, ти опуде вонючий! Адї, воняє від тебе, як від тхора. А твій дєдя таки піяк: малі діти знають, що він піяк.

Василина відійшла. Ішла зовсім спокійно так, наче би нічого й не стало ся.

Варвара кричала ще їй на вздогін:

— Сокоти ся ти, зелепуго, сокоти ся мене, як вогню, бо як іще раз учую за якусь обсуду, то розідру тобі хавки від вуха до вуха; серед села розідру!

А сусїда Грицева, стара Семениха, ймила була раз Грицевого синка, Николу в своїм саду на яблїнцї. Зсадила єго відти тай випарила, не жалуючи долонї .

Счинив ся вереск. Сусїди зазирали через плоти. Вийшла й Грициха тай стала впевняти, що Никола здоймив лиш одноодніське яблоко з землї, а на яблїнку зовсїм не лазив.

Семениха аж руки заломила з пересердя:

— Гей, люде добрі! Та через се злодїйкувате насїнє нїяк буде стебельця на дворі вдержати: обнесуть де що є. Тай то малий злодїй украв, а стара злодїйка покриває. Та ти, крива відьмо, вчиш дїтей крадїжки! Ти чоловіка звела на нїнащо. За першої небіжки Гриць був порядний ґазда, а за тебе він і піяк і нетріб. А то, бігме, радше би єму було повісити ся, нїж мав завязувати собі сьвіт із такою кривою відьмою.

Грициха замахнула ся палицею:

— А йди-ж ти, мерзо! Я тебе до суду завдам, що ти мене відьмою називаєш. Абисьте були люде сьвідомі. (При сїм слові сусїди поховали ся поза плоти). А я присягну, що то ти відьма. Я знаю, що ти ходила гола навкруг хати з макітрею на голові.

То була робітна днина: чоловіків не було дома, лиш жінки. Тому Семениха балакала ще довгенький час із Процихою. Проциха плекала дитину обвислими, зжовклими грудьми тай приповідала:

— Добре кажете, Семенишко, то вона звела Гриця на нїнащо. Який став тепер! Сором межи люди показати ся: та він і в недїлю в чорній сорочцї. Не дбає вона нї за чоловіком, нї за Василиною. Дївцї вже двацятий рік, а люди не трафляють ся. А все через ню.

— Погань, кажу вам. Таже я ще затямила єго першу небіжку. Жили, як той казав, у мирности і в радости. Мав з нею двоє дїтей. Старша Марія, та померла вже віддана при

першій дитині. А отся молодша Василина, та яка стала? Непевне воно таке: і в очи чоловікови не подивить ся, все в землю. А всему вона винна.

— Гриць забанував за першою небіжкою; після її смерти та ходив цілий тиждень, як строєний: ні робота єго не брала ся, ні їда. Потому, що робити, оженив ся. Та — якби жінка людяна. А то лучила ся така помийниця, що не то роботи з неї, але й доброго слова нема. Крива відьма тай решта.

— А ви-ж гадаєте, що він чого розпив ся? Таже за першої небіжки — де-де-де — господар на все село. А тепер? От гноба: і сама не здихає тай єму не дає жити. Боже, прости мені! От гріхи.

Також панотець Антоній мав Гриця за піяка. Незабавки після того, як Гриць оженив ся в друге, панотець закликав єго до себе.

О. Антоній був старий чоловік старої школи, завзятий табачник. Він належав до "твердих Русинів", говорив з жінкою й дітьми по польски, а на мужиків натискав, аби не говорили це, цесе, але сіє.

— Учить нас сїяти! — говорили люди.

Гриць увійшов до комнати, поцілував панотця в руку і став оглядати перепудженими очима портрет Снігурского, що висів над бюрком: іще не видів такого "страшного сьвятця".

— Слухай-но ти, Грицю, (панотець кождому тикав), питаю ся я тебе, чого ти розпіячив ся? Та тобі не встид: таже ти якийсь ґазда?!

Ґазда глипнув жалісними очима на Снігурского.

— Просю божої ласки, тай вашої, та де-ж я? Лучила ся пару раз оказия та — що правда — був-єм трохи горівчений, але аби аж розпити ся, то... бігме, я не того... не свідім тай уже.

О. Антоній зажив табаки тай став Гриця, як то кажуть, псячити:

— Ти сякий-такий, маєш мені присягнути від горівки, розумієш?!

— Таже я розуміти розумію, але присягнути... то вже ні.

— Як? що? чому? Ти не хочеш присягнути від горівки?!

— Бо то з хліба, — сказав Гриць непевним але переконуючим тоном.

І з присяги нічого не було.

— Чекай-чекай, ти лайдаку, прийде коза до воза.

Тай прийшла коза.

— Узяв піп на мене пізьму, — говорив Гриць до жінки по якімось часї, вернувши від хресту.

— Як, за що?

— А чи-ж я знаю.

— Но, а відки знаєш, що взяв пізьму?

— Як відки? Аді, охрестив дитину Ерстиною!

— А ти-ж що?

— Та я казав: хрестїть, кажу, Єрина, а він охрестив Ерстина.

По двох роках охрестив знов панотець хлопця Родіоном.

— А як хлопець називає ся? Казав-єсь, що Никола?

— Таже я казати казав, коли-ж бо має на мене пізьму. От і не нагадати, як назвав... Редьквою назвав.

— Йой! а ти-ж що? Та як, хлопець, та аби звав ся Редькова?

— Іди, питай ся єго. Я єму кажу Никола, а він: хрещає ся — каже — раб божий Редькова — тай решта.

Проте однако Ерстину всї звали Єриною, а Родіона Николою.

Але Гриць не був такий піяк, як другі піяки. Піяком звичайно є той, хто пє в корчмі тай хто пє завсїди: чи є товариство, чи нї, чи є причина пити, чи нї. А Гриць не так. Він майже нїколи в корчмі не пив. Приносив собі завсїди горівку до дому. Лиш мав ту піяцку прикмету, що пив сам, не дбаючи про товариство.

Гриць "заживав сьвіта" лиш у недїлю. Буденного дня ходив у поле, як кождий. Та тілько тодї майже нїколи не говорив. Сусїд Іван, що мав письменну жінку, розповідав нераз, що: Гриць — каже — виговорить ся в недїлю на ввесь тиждень тай цїлий тиждень відтак не потребує говорити.

Грициха через "роматиз" не могла ходити. Вона вічно пряла. Пряла в село вовну й повісма, а за то діставала "межи діти" то муки, то скорому.

Василина була в хаті ґаздинею, але й на лані робила. Двірський економ, гербовий шляхтич, що був колись високим урядником, обікрав касу й пішов "на утшиманє родакуф", уважав Василину майже за двірску наймичку. Коли треба було робітника, то він приходив до Гриця тай кричав із вулиці:

— Василино, а ти ще дома? Ти не знаєш, що в мене робота? Махай на лан!

Василина заробляла тілько, що ставало наймати плуга (у Гриця було два помірки й город,) ну — тай Грицеви на горівку

III.

Се діяло ся по жнивах у середу. Було якесь церковне сьвято; у поле ніхто не йшов. В громадскій канцеляриї сидів писар Василь під образами за столом, війт коло вікна за столом, а Семен касиєр і присяжний подальше на ослоні.

Громадска канцелярия була у Семена. Він мешкав по однім боці, а другий відступив на канцелярию.

Всї дивили ся зі співчутєм на писаря, що аж упрівав, читаючи якесь письмо від старости. Тай мав чого впрівати.

Повітовий староста, ревний оборонець краєвої автономії, переслїдував, як лиш міг, тоту раду громадску.

Громада, бачите, завзяла ся тай вибрала до ради самих противників дїдича. Староста розписав другі вибори. Громада вибрала тих самих. Староста розписав треті вибори тай приїхав сам до села на вибори.

Старий війт перепудив ся: сам перший голосував на нових радних. Переголосувало ще кількох, а старості здавало ся, що то панска лїста, тай зробив виборчий маневр, винайдений польскою шляхтою в східній Галичинї. Закінчив голосованє, хоть голосуючих було ще кілька кіп.

— Решта не будуть голосувати, бо то самі лайдаки, — порішив староста й від'їхав.

Коли-ж рада громадска зачала урядувати, тодї аж старос-

та доглупав ся, як він сам себе в дураки пошив. Тото-ж було відказуваня!

— Та то самі лайдаки, розбійники, злодії! Не вір жадному хлопови, як псови. Я їм дам, я їм покажу!

Найгірше вийшов на тім писар Василь. Нова рада громадска відрядила старого писаря, котрий був правою рукою старости тай обікрадав громадску касу, і вибрала Василя. А Василь іще в писарці початковий чоловік. Тамошній учитель привчив Василя трохи "краєвого язика" тай Василь уже знав, що рачи звєшхносць ґмінна не значить: най громада ловить раки, а полєца сє не значить: бити по лици, але за те до урядової стилїзациї не міг ніяк привикнути.

— Слухайте, Василю, — говорив учитель, — вас того милить, що на кождім письмі стоїть усе на самім початку: Високе ц. к. міністерство зарядило рескриптом з дня такого до числа такого, а високе ц. к. намісництво з дня такого до числа такого, а вас най то нічо не обходить. Що вам там міністерство, намісництво, ви читайте самий конець, там є то, що треба.

— А того-ж не треба?

— Не треба.

— А на що-ж пишуть?

— Гм, гм, на що пишуть — учитель подумав хвильку — що пишуть? А на що дають над і кропку, таж і й без кропки не було би а, тільки і.

— Правда.

Та тільки Василь ніколи не знав, що лишити, а що читати, а тут староста тисне.

Тож Василь прів над письмами, а присяжний говорив до Семена:

— Ой так, так: читати, то не ціпом махати.

— А ви-ж як гадали? Таже то працює ся головою.

До хати ввійшов Гриць, темний та назний, з запалими очима. Видко було, що слабий. За ним високий, сивий Жид Борух. Єго називали "Короп", бо був дуже худий. Гриць почав говорити, не привитавши ся; знак, що справа дуже важна.

— Просю вас, пане війте, тай ви, пане писар, тай ви, панове радні. Наперед просю божої ласки, а відтак вашої: дайте мені поміч, зробіть межи нами ряд. Короп наважив ся мене з світа зігнати!

Короп замахав руками:

— Я від тебе нічого не хочу, ти мені верни мої гроші.

— Відки-ж я тобі, добрий чоловіче, гроші дам? Таже з коліна не вілупю. Зажди: я ще з села не втікаю. Устараю, то дам.

— Чи-ж я тебе в шию бю? Не маєш, не віддавай.

— А чого-ж хочеш? Бій ся Бога, май серце, Борух! Чого мене ріжеш без ножа?!

— Таже чекайте, говоріть за рядом: як зайшло, що є межи вами? Відки-ж я можу знати? — говорив війт своїм звичаєм, поволи й виразно, наче би проводив молитви малій дитині.

— То так було, — зачав Короп, але Гриць перебив:

— Чекай, най я скажу!

Війт дав першеньство Грицеви:

— Ти Коропе, зажди, най Гриць говорять, а відтак ти маєш своє говорити.

Короп не перечив: — Най говорять Гриць.

— То отак було, — зачав Гриць. — Я з Борухом нічого не мав, у жадні інтереса не заходив, за ґрунт, за поле не було межи нами й слова бесіди. Може ні?! Кажи, Борух, осьде при людях, най чують п а н н а ч а л а, пан писар тай люде. Кажи: так, чи не так; була межи нами бесіда за ґрунт?

— Грицю, ти говори далї. Я своє скажу на кінци, — залепотів борзенько Короп.

— А я осьде побожу сто раз, не раз, перед цілою громадою, в церкві побожу, коло престола, і я побожу й жінка моя й діти мої, що я Борухови за ґрунт анї словом не писнув. Хоть най він присягає, а хоть най я присягаю. Осьде кладіть хрест, світіть свічки, най присягаю. А ні, то приводіть рабіна, най Борух побожить. Най він побожить, що була бесіда, а я побожу, що не правда. Най він побожить на свою душу, що

була бесїда, а я побожу на своє здоровє, що не правда. Най він побожить на свої дїти, а я побожу на свою маржину. Маю всего одно паця й коровку, а уже би-м зараз на маржину побожив.

— Тай видите, пане війте, і ви, пане писар, і ви, панове радні, ви в нашім селї урядники, а уже щоби-м ся з сего місця не поступив, щоби ми руки покорчило, щоби ми очи білками стали на верха, як я з Борухом за ґрунт хоть пусте слово заговорив. Що правда, то не гріх. Може нї?

— А сегодня рано приходить Борух тай нї в дві нї в три каже, що менї ґрунт злїцітує, говорить, що я підписав ся єму на ґрунт: "Ти — каже — підписав ся менї на ґрунт". Жінка колотила на припічку кулешу, та як у Боруха се слово почула, то колотач їй в руках застиг. Ти менї, мой, жінку перепудив! Жінка до мене: ти сякий, ти такий, ти затеряв ґрунт, ти лайдаку, ти піяку, ну — паплюжить. Публїка на все село. Жінка в плач, дїти в плач, а я став нї живий, нї вмерлий.

— Се ошука, Борух, ти на ошуку взяв ся, бо я аби то, що за нігтем, то нї!

Короп прийшов до слова:

— Чекай-чекай, Грицю, ти говориш нї се, нї те. От послухайте, пане війте, що було межи нами...

— Нї, — достоював Гриць, — за ґрунт я єму нїчого не казав.

— Що тобі таке? Я за ґрунт тобі нїчого не кажу.

— От крутиш, а видиш, що крутиш, не крути, Борух!

Короп став нетерпеливий:

— Що хочеш від мене? Я до тебе нїчого не говорю, я собі до війта. Слухайте, пане війте. Він позичив у мене на Знесїнє перед десятьма роками сто левів на процента, бо казав, що має довг сплатити до банку. Я єму чекав-чекав за той довг, а він як не віддавав, так не віддавав. Я єго запізвав до суду, а на терміні він підписав менї злагоду, що має менї вернути до трьох років ратами двісті левів. Він рати не поповнив, а я заінтабулював ся на ґрунт. Він не платить далї, а я хочу пустити ґрунт на лїцітацию. А щоби люде не казали, що

я злий чоловік, то я сам не буду ґрунт ліцітувати. Я продам банкови, а банок єго зліцітує. Я єму прийшов казати по добру так, як чоловікови: верни мої гроші. А як ні, то я ґрунт продам на ліцітациї. А щоби люди не казали, що я злий чоловік, то я продам банкови, най банок твій ґрунт ліцітує. А він до мене...

— Що до тебе? — крикнув Гриць. — Я до кождого! Хто би мені зважив ся мою діднину, мою працю порушити, то, аді, осьде кажу при людях, сокирою гачу в голову тай сам їду до кримінілу гнити, а ти йдеш сиру землю гризти!

Тепер надійшла Грициха. Через "роматиз" не могла враз із чоловіком іти тай припізнила ся. До канцелярії не входила. Стала собі в сінях, сперла ся на одвірок, куделю встромила за окрайку й почала прясти, перехиливши голову аж до канцелярії, щоби чути розмову. До неї вийшла Семениха (вони вже не гнівали ся), стала собі також у сінях і слухала розмови, ніби від нехотя. Бабске діло не до ради.

Тимчасом Короп виймив письмо і подав Василеви писареви:

— Що то богато говорити? Осьде є злагода, ти її підписав у суді. Най пан писар прочитають та най скажуть.

Пан писар почіхав ся в голову. Був приготований, що — оглянувши то письмо — мусіти-ме заявити: "Я до сего не беру ся, треба пана учителя". Але ні. Се письмо було знайоме Василеви. Короп уже приносив ту злагоду до Василя тай Василь відчитував її враз із учителем. Учитель вияснював Василеви, що там стоїть. Се не була злагода, се був дозвіл на реальну екзекуцию. Василь тепер старав ся лиш дошукати ся в письмі того, що єму учитель говорив. Та не міг ніяк. Він чудував ся лиш, як учитель тілько в тім письмі дочитав ся.

— Та що, вуйку Грицю, злагода. Підписалисте ся, що заплатите. А не платите, то суд єму позволив заінтабулювати ся на ґрунт.

Гриць стис плечима. — Я на ніякий ґрунт не підписував ся.

— Чи підписувалисте ся, чи ні, то право так каже, що Короп може собі на вашім ґрунті пошукувати свого довгу.

Грициха перехилила ся через одвірок.

— Як то може бути, щоби право було для Короп.а, а щоби для нас жадніського права не було?

— Так, так, — доправив Гриць — право є кождому однаке.

— Що-ж воно таке за право? — говорила Грициха, — тай від коли воно так на світі, аби віддавати ґрунт із межи дітей у жидівскі руки. Я дурна баба, але мені здає ся, що право не може нікому ґрунт відбирати тай жидови давати.

— Я такого права не приймаю ся, — сказав рішучо Гриць. — Як мені нема права в громаді, то я йду деинде: я знаю, куда двері втворяють ся.

Тепер зачав говорити війт поволи й виразно:

— Таже погодіть. Я вам жадного права не можу робити, бо вже суд ізробив: суд старший над мене. А з сим така справа, вуйку Грицю. Таже ви затямили небіжчика Гаврила. Який був богатир? Пари єму в селї не було. А що собі вістроїв? Залїз у банок, рат не поповнив; та не пішло все ґосподарство на бубен? Пішло! А також викрикував, що: ану — каже — най хто — каже — прийде, то — каже — заріжу. А з'їхала комісия тай хату й увесь ґрунт віддала панови. Ще й дотепер сидить у нїй Кручка. Позичив — віддай, а нї, то з'їде комісия тай уже.

— Таже я не спираю гроші віддати, — почав лагідно Гриць, — але тепер не маю. Відки возьму?

Короп приступив ід Грицеви:

— Кажи менї правду, відки ти можеш відтак мати? Маєш що продати на двісті левів, чи маєш відки їх устарати? Таже то не двісті крейцарів, то сума. Я тобі скажу правду, мене кортить купити в тебе помірок під горою. Ти менї відступи помірок, а я тобі підпишу, що межи нами злагода, що я заспокоєний. Однако той помірок тілько не варта, нїхто би тобі за него тілько не дав.

Грициха скричала:

— Я не зволяю! Що то за якесь ошуканство? ! Ти, Коропе, не підходи менї чоловіка: в мене діти є. Ми годуємо з того помірочка дітей тай себе. А ти, Грицю, най тебе Бог боронить! Гей люде! Що сей загадав? що сей загадав? Хоче мене з дїтьми з торбами на старість пустити. Світку ти мій гіренький!

— То не силувана річ. Я собі пошукаю: роблю цесию на банок та най вас ліцитує.

Грициха впустила веретено тай ухопила ся обома руками за одвірок:

— Як то може бути? Пане начальнику! Таже ви війт у громаді, а ви мовчите?! Куда-ж се? Гей люде добрі! Та я через лайдака аби-м з дітьми з хати забирала ся? Таже, адіть, ми каліки!

— Вічні каліки! — додав Гриць.

— Він що неділї піячить, а я з дітьми караю ся та на старість піду попід чужі плоти?! Наробив довгів, а мене з дітьми в старці пускає. Таже вас громада війтом настановила, абисьте робили право межи людьми. А ви за бідними людьми, за калїками не хочете обстати?

— А якже-ж я обстану, — відповів війт, — заплатю за вашого чоловіка, чи як?

— Та хто вам каже платити? А як? Аби не було припору лайдакови, що пускає діти в жебри? На що ти діти наплодив?!

Війт озлобив ся:

— Мовчи, бабо, не теремкоти менї тут! Тут ґмінска канцелярия, не коршма! Тут урядкує ся!

Грициха на такі тверді слова, а ще урядовою бесїдою, притихла, але журу свою виливала далї перед Семенихою на пів шепотом:

— А дивіть ся, сусїдо, наплодив ворог діти та хиба йди до дому та ший торбу на него і на себе. Таже діти не просили ся на світ.

Тай Семениха так гадала:

— Ой правда, кумо, правда: дитина не просить ся на світ та не просить ся.

— Знаєте, кумко Семенишко, — говорила Грициха, — прийшов сегодня рано Короп... Я сидїла на припічку тай колотила кулешу, бо я немічна калїка, я стояти не годна, аби при якій роботї. Николка десь вибіг на вулицю, а дївчище (так називала Василину) засувала горшки в піч, Єрина силяла ґердан, а Гриць робив щось у хатї, чи зубок до грабель тесав, чи..

От видите, бігме, я вже забула, так мені баки забили. З розуму схожу. А Короп, знаєте, входить до хати: Добрий день, — добре здоровє. Мене гей щось тяклo, щось мені гей під серце підступило: що сей, гадаю собі, з ранку хоче? А він таки до Гриця: Що — каже — Грицю, робите? — А що-ж би? — каже Гриць — дали мої ґаздині сночи пацяти їсти тай забули цебер узяти. Паця влїзло в цебрик тай, аді, висадило дно до чиста. Тепер бери та грай ся: уставляй дно, збивай обручі... От, видите, нагадалам: Гриць цебрик збивав... А ви що скажете? — питає ся Гриць Коропа. — А що-ж би? Нїчого доброго — каже Короп. — А мене знов гейби хто гранею обсипав. — Прийшов-єм, каже Короп, аби вже був раз конець із нами. Я чекаю тобі, каже, за гроші вже десятий рік, а тобі нї в гадцї віддаванє. Я прийшов, каже, тобі сказати, що пускаю твій То ще молоде: соромливе дуже. Якби її другі жінки взяли на ґрунт на бубен. Ти, каже, з ґрунту вступай ся, а мені мої гроші мус бути! — А я, знаєте, як-єм се слово почула, то так, якби мене хто довбнею по голові вгатив. Таки кажу вам, кумко Семенишко, пустила-м такі сльози, як горох...

Грициха заплакала.

IV.

Як вийшли з канцеляриї, то Грициха докоряла ще дорогою чоловікови. Гриць приоставав тай слухав мовчки докорів, наче той віл, що сам наставляє шию в ярмо.

У Івана на воротах поставали Ахтемій тай старий Михайло. Вони приходили що сьвята і що неділї до Івана. Михайло, сам неписьменний, держав у спілцї з Іваном ґазету. Їм вичитувала Іваниха.

— Я би їй держав сам ґазету, — говорив Іван, — але щож? язики за ґазету, то вона би з сорому відай під землю провалила ся.

У селї не має нїхто нїякої тайни. А ще така справа, як Грицева, що єго "Короп хоче зі світа зігнати", то вона й малій дитинї не була невідома. Тим то Грициха не розповідала всего наново.

— Іду, люде, іду торби шити! — приповідала. — Затеряв, заповторив усю працю. Адіть: ворог пускає діти попід плоти!

Гриць спробував боронити ся:

— Та що-ж я? Короп наважив ся на моє житє!

— Вороже лукавий! Що брешеш? — перечила Грициха. — Та тебе заставляв Короп що неділї піячити? Та тебе Короп бив у шию, аби-сь зичив у него гроші?

Справді Короп не заставляв Гриця нї до чого: не було що відповідати, тому Гриць потяг ся мовчки за жінкою до дому.

Короп вийшов з канцеляриї і, не зважаючи зовсїм на люде, говорив сам до себе по жидівски. Михайло насів ся на него:

— Коропе! Ти з громади жиєш тай людям пакости робиш? Таже якби люде на тебе не робили, то ти би не мав з чого жити. Ти обснуєш чоловіка, як павук, тай висисаєш із него кров, як павук з мухи.

Короп став:

— Я впоминаю ся за своїм. Я єму дав готові гроші на долоню. То моя праця, я їх нїде не вкрав.

— Не вкрав, але й не заробив. Ми, робітні люде, продукуємо гроші, а ви, легко робити, ужиткуєте.

Михайло мав звичку послугувати ся книжними словами, їх вислухав з ґазети. Так привикав до тих слів, наче би їх уже змалку переймив тай був переконаний, що кождий розуміє ті слова.

Іван також вмішав ся до бесїди. Він Коропови викав; взагалї нікого не обижав, але вмів чемними словами заїхати в самі печінки.

— Тажи ви, Борух, уважайте, що в Гриця дїти є. Ви єго не пустите в нївець, бо єму вже не багато належить ся, але єго дїти. Як ви чужим дїтям, так Бог вашим. Та не шкода дїтей? Що вони мають покутувати за ваші гріхи? Таже вашому Міхулови вже відай двайцятий рік, бо вже осліп на праве око.

Всї три злобо підсьміхнули ся. Жиди звичайно калїчать синів, аби їх звільнити від військової служби.

Короп не почував ся до гріха:

— Най покутують дїти за мої гріхи: я нїякого гріха не

маю. Впоминати ся за своїм, то не гріх.

Відійшов, не зважаючи, що Михайло аж вогнем сипав, так резонував:

— Отак то люде сходять на біду! Та Гриць Богу духа винен: позичив сотку, вертай дві, так якби єму на оборі процента росли. Кажуть: маєш суди, борони ся. Якже бідному чоловікови боронити ся? Раз: не має відки (таже то коштує), а друге: блавучить час. Прийшов на термін: погодім ся, то й погодім ся; двісті, най буде й двісті, лиш аби не було тяганини. Але де?! Він тепер, аді, якої загнув: банком пужає, помірок би брав. Достоту як той дідько, що кажуть, як чоловікови прикро тай не може собі ради дати, а дідько тиць шнурок у руки, ще й на шию заложить.

— А який став маючий, — заговорив маломовний Ахтемій. — Та кажуть, що він у нашім селї так забогатів.

— На маєш! — перебив Михайло, — таже я тямлю, як він зайшов у наше село. Кажу вам, дранки не мав на собі. А як узяв ся на гиндель та назбивав суми суменні. Тай де він тілько маєства назбивав? Таже в селї й не видко тільки маєства.

— Як не назбивати, як лупить з остатного, — сказав Іван.

— Тай нема тому ніякого припору, — говорив Михайло. — Чоловік, що працює, та єму вже на роду написано, аби з него шкіру лупити. Робить ураз із волом на ниві, а прийде ся збирати — нема що. Поле не вродить та хапай ся хоть бритви: дають у банку, бери в банку. Тисне банок, то ти питай милосерної душі, аби заратувала. Тай лучиш саме на порядного лупія, бо добрий чоловік так само млїє з голоду, як ти. Залїзеш лихвареви в руки, то-с ґосподар із єго ласки, доки єму до вподоби, аби-с був господарем.

Іван притакнув:

— У судї також нема ради: єго право! Єму дадуть в і р о к, а ти, бідний чоловіче, хоть із моста та в воду.

— Тай то ще не смій там рибу ловити, бо заарендували, — сказав маломовний Ахтемій тай засьміяв ся мужицким сьміхом, що тілько голос ніби сьміє ся тай губи стягають ся до сьміху, але по облицю зовсїм не пізнати, що то сьміх.

що ліпше відвідати слабого Гриця. Одно, що Гриць єму рідня, а друге, що все лекше, як видить ся чоловіка нещасливіщого від себе. Пішов до Гриця.

У хаті сиділи на лаві війт і Семен, а в сінях великий Микита тай малий Микита. Оба ровесники, ще дуже молоді ґазди. Оба втекли від хати в нових кожухах. Кожухи однакі. Та на великім Микиті був той кожух кожушиною, а на малім Микиті був той кожух кожушищем. Великий Микита держав руки на животі, а малий Микита держав руки на крижах.

Грициха сиділа на припічку. Хору ногу, обвинену в кусник старої опинки, перевязаної чорною крайкою, держала на стільци. Шкромадила барабулю.

Гриць лежав на постелї жовтий як віск. Очи мав прижмурені, ніби спав. Віддихав тяжко.

Дмитро став собі коло Микитів.

Війт бояв ся, аби єму котрий не поставив отсе питанє: "Що ви за війт, коли зволяєте на таке лупійство в селї?" Тому балакав із Семеном за збіже.

— А я вам кажу, — говорив війт поволи й виразно, — що нове збіже то воно не до нашого поля. Правда, воно відатніще, але наприклад: зводить ся борзо. Возьміть ц а с к е жито. Який із него хлїб? Чорний, як сьвята земля. А з простого жита, вважаєте, та хлїб білий, як пшенишний питльований. Я ще маю від небіжчика дєдя просте жито тай ще-м єго не змішав. Навмисне держу: на памятку. Такий, кажу вам, хлїб, як коли паска. Тай цаске жито — єму, вважаєте, в нас за студено. Ану, як нема снїгу, а добрий мороз шарне, то зараз цаске жито — дивіть ся, а воно згоріло, ізжовкло. Бо воно голе: на верха. Ану возьміть просте жито, — воно вже видко де є, в нашім селї лиш у мене — то воно от як у кожусї: зерно в серединї, глубоко. Не боїть ся нї студени, нї морозу.

Гриць отворив очи, а Грициха до него заговорила:

— Грицю! Адї, люде прийшли на тебе подивити ся. Прийшли тебе відвідати. Пізнаєш людей?

Гриць відповідав тихим голосом. В серединї бесїди часто приоставав.

Щирий сьміх дуже рідкий тай тому неприличний. Щирим сьміхом сьміє ся приміром дівча до хлопця з любощів. Але люде кажуть, що воно не сьміє ся, тільки шкірить ся.

— Чого шкіриш ся, не видиш, що ягнята в озиминї — кричать на таке дівча і вважають за більший гріх то, що воно шкірить ся, як то, що не пильнує ягнят.

Всї тут постановили пустити Коропа в ґазетах, хоть Михайло був переконаний, що всего того не списав би й на воловій шкірі.

V.

Гриць лежав слабий. Нїхто не мав навіть надії, що він подужає. Прийшов час, треба вмирати.

— От Банат умирає, — говорив Михайло до Ахтемія.

— Тай я чув. Та вже нема єму виходу?

— Де ви взяли ся! Таже то старовина. Най лиш що найменше тай уже по нїм. То ще дивно, що ще доси калатає ся.

Кілька день після того з'їхав до села здакуцийний за податки. По селї зойк і плач: "Беруть ґіцки задачку!" Се так само, якби хто пустив чутку, що йде чума й холєра й пожежа. Одного обібрали до сорочки, другому забрали муку з корита, а Дмитро на щастє два місяцї тому погорів. Прийшов до него здакуцийник, а в него хата нова: чотири стїни ще немащені. Коли-ж бо чортова овечка на городї заблеяла. Здакуцийник за голосом: аж пасе ся на городї овечка тай двоє ярчат коло неї, ще й копичка сїнця стоїть. "Твої вівцї?" "Мої!" "Твоє сїнце?" "Моє!" "Забираймо!" "Забираймо!" Тай забрали з присяжним.

Дмитро почіхав ся в голову.

— Кроть твою гадє! Чого я такий дурний?! Та не вигнати менї було вівцї в поле!

Єму, розуміє ся, не лишило ся нїчого иншого, лиш жінку сварити. Жінка також не мовчала тай Дмитро в той спосіб розважив своє серце. Потому прийшов до переконаня, що єму властиво було не жінку але здакуцийника насварити.

Вийшов з наміром піти впити ся, але потім обрадив ся,

— А чому-ж би я людей не пізнавав? То що я з глуздів зсунув ся? Дякувать людям, най їм Бог заплатить, що відвідали слабого. Як подужаю, то й я їм у пригоді стану.

— Ой, уже тобі зазуля не буде кувати! — сказала Грициха.

— Щож бо ти, жінко?.. Таже я ще, Богу дякувати, не вмираю. Я ще гадаю сам помірок під сіножатами віорати... От піду до Семена та мені плуга дадуть. Дасьте мені, куме Семене, плуга? Я вам відроблю в сапанє.

— Чому? Дам. Коби здоровє! — відповів Семен.

— А видиш, жінко. А ти би мені за живота похорон справляла... От подай мені ліпше води, бо спрага мене пече.

Грициха зачала рушати ся, аби встати й води подати, але великий Микита не дав їй рушити ся

— Сидіть, Грицихо, сидіть. Заки ви з своєю ногою рушите ся, то Грицеви вже й відхоче ся води.

Узяв кварту, зачер води тай поніс Грицеви. Гриць підсунув ся поволи вище на подушки і підняв ся трохи. Губи єму так ізжовкли, що не мож було відріжнити їх від лиця. Здавало ся, що нема в нім і крапельки крови. Узяв кварту, але не міг удержати, була би кварта полетіла на землю. Микита нахилив єму кварту до губів, як малій дитині. Гриць приклав уста до кварти, але й не пізнати було, чи хоть покушав води. Напослідок лишив кварту Микиті в руках, а сам подав ся обезсилений на подушки. На давне місце і не пробував зсувати ся. Віддихав тяжко. Каилї поту виступили єму на чолї.

— Дякувать, Микито, — шептав Гриць. — Добра вода... студена... То-то мене підкріпила...

Грициха гляділа уважно на чоловіка. Вона виділа, як він пожовк, як руки єму не служили, як відтак упав обезсилений на подушки.

— Чоловіче, чоловіче! Чого дуриш сам себе? Таже ти — труп. Аді, віддихати ся не можеш, так умучив-єс ся тим, що-с трохи підняв ся? Чоловіче, кого хочеш обтуманити? Таже тебе горячка мучить!

Гриць звернув на жінку змучений погляд:

— Жінко добра... отям ся... Бог із тобою...

Але Грициха не зважала на то:

— Таже вмреш, чоловіче! Що крутиш божим світом? Аді, чути тебе трупом. А мене як лишаєш? (говорила крізь плач). На кого діти лишаєш? Підуть попід чужі плоти. Таже ґрунт задовжений. Піде ввесь на бубен. А відки-ж я ще тобі на похорон возьму? за що тебе поховаю? за свої сльози? Таже по твоїй смерти ще треба буде відумерщину оплатити. Та аби прем що лишило ся після твоєї голови, то піде всьо на штемплї тай на нотарі. Бо я не годна заробити: я каліка; ти не видиш? На чию голову мене лишаєш? Чи я годна довги сплатити, чи я годна податки заплатити, чи я годна відумерщину оплатити, чи я годна діти вигодувати, чи я маю хоть за що тебе поховати? Певне, лекше би й менї піти в сиру землю, але діти... На кого діти покидаєш?

Гриць знов повернув на ню змучений погляд:

— Жінко добра... чого хочеш від мене? Таже я ще не вмираю... то ти мене в гріб загониш, бо гризеш мене.

— Я тебе в гріб загоню? Ти менї таке вповідаєш? Таже я би тобі свого здоровля вділила, якби могла. А ти-ж не знаєш, що нас чекає після твоєї голови? Ти не знаєш, що діти небіжчика Гаврила та валяли ся цілий місяць як песята попід людскі плоти?

Тимчасом у сїнях зачали розмову. Зразу шепотом, а потім чим раз голоснїще.

— Біда, мой, мужикови, — говорив великий Микита. — Так узяли єго в крепи, що й умерти ніяк. Заслаб чоловік тай лиш чекає, коли надійде смерть та дух із него віпре, аж тут: не смій умирати тай решта.

— Ану, аби так пани або Жиди, — сказав малий Микита, — то хоть най усї вімирають що до ноги, то нїхто їм не заперечить. Хоть най їх холєра вітисне до лаби, то кождому зась

Тай Дмитро вмішав ся до розмови:

— Або най конає й десять лїт, то вільно. А мужикови нї, бо зараз коштує. Або махай зараз, а нї, то вставай до роботи.

Малий Микита став допікати Дмитрови:

— А вам би, куме Митре, жінка також не позволила вми-

рати. З вас сегодня тягли душу за податки, а жінка би сказала: Зажди, мой, сплати-но ти вперед дачку, а відтак умреш.

— А ви-ж гадаєте, — відгриз ся Дмитро, — що віховаєте ся з кожухами? От лиш вірне здикуцийник та стягне з плечей.

Великий Микита не зважав на Дмитрову бесіду:

— Ей, та кум Митер порадили би собі. У них лишив ся ще на поді один сардак тай одні чоботи. А кум Митер якби наважили ся вмерти та заждали би під зиму, як на дворі така фуфела, що носа на двір не віказуй. Тоді би вбули чоботи, сардак на себе тай: зажди-ко, жінко, я скочу тобі води принести. Та намість води та зашиють ся в сіно, а в сіні вмруть може ліпше, як другий на постели.

— Коби то сіно! — сказав Дмитро. — А то ворог обчистив мене сегодня геть із всего. Я просю ся: Лишіть хоть сіно, таже в мене вівці, що я їм у зимі їсти дам? А вівці держу на податок. А він мені вповідає: Не жури ся, каже, чоловіче, вівцями, ми й вівці заберем. Тай забрав і вівці.

Гриця зболіли вязи, бо дуже невигідно лежав: плечі на подушці, а голова скривлела під стіною. Він намагав ся зсунути ся назад на давне місце: вхопив ся одною рукою за бічну дошку від ліжку, а другою впер ся на дно постелі. Але не міг ніяк.

Великий Микита пізнав, чого Гриць силує ся. Увійшов до хати тай закликав малого Микиту:

— Ходіть, Микито, та поможемо Грицеви поправити ся на постелі. Вони зле лягли та вязи їх зболіли.

— Дякувать, Микито, — просив ся Гриць, — дякувать... Я сам, не трудіть ся... Що-ж то? невелика річ: ізсунути ся... Лишіть, я сам.

Грициха знов удивила ся уважно на слабого. Оба Микити взяли єго за руки, як малу дитину, тай поклали нижче.

— Ти сам? — сказала Грициха. — Ой уже ти сам нічого не меш робити. Уже ти сам і кроком не поступиш ся.

Оба Микити вернули назад до сіней тай кінчили розмову.

— Кум Митер — говорив великий Микита — вже би давно в раю раювала, а жінка через чоботи тай сардак і на двір

би не війшла.

— Ой у раю раювати! — сказав Дмитро. — А може то занесуть отам на цвинтар тай амінь: гний у ямі тай решта. Ніби то хтось допевне доконав ся, що люде саме по смерти раюють. Або може рай не для хлопа. Кручка-ж не казав, що мужик н не має душі? Мужик, каже, при смерти, та віпускає так пару з себе, як худобина.

— Тай ви собі погадайте, — говорив малий Микита, — де мужика по смерти примістити? Пана инакша річ. Бо що-ж? Пан або злий у Бога або добрий. Добрий пан наймає служби, роздає на бідних, ховають єго з десять попів, то що. Бо має відки. Такого зараз по смерти до раю. А злого в пекло. А з мужиком же що зробите? Мужик дурний. Він ніби знає як Бога хвалити? Ходить до церкви, бо другі йдуть, тай хрестить ся, гейби від мух обганяв ся. На бідних не роздає, бо й сам би взяв, якби найшов ся такий дурний, щоби мужикови щось дав. Попи не відмовлюють, бо не має за що служби наймати. То так, одлук параґрафу, належало-б ся єму на саме дно до пекла. Але-ж бо знов давай єго там до пекла, коли він і тут мав пекло. Та ніби до чого вмирати, як на таке саме? А так ліпше, най згине, як худобина, та не буде з ним на суді котори.

— От маєте, якби так кум Митер крадьки від жінки вмерли. Та до раю їм ніяк, бо параґраф не пустить. Таже без сповіди би вмерли. А до пекла нема рациї їх дати, бо що-ж вони кому злого зробили? Що погоріли, то невеликий страх: таже й церква може погоріти.

Дмитро махнув рукою:

— А зрештою, хоть би мене дали до пекла, та гадаєте, щоби пізнав, чи то пекло, чи рай? Почув би відай, що трохи инакше, як на земли, але хто знає, чи не було би ліпше. Тай що-ж бо то за пекло? Нема кари тай нема пекла. Отже радше най там у ямі зігнию, та по смерти не муть сендзії заходити в голову, що зо мною робити.

Всї три підсьміхали ся мужицким сьміхом, що тільки голос ніби сьміє ся тай губи стягають ся до сьміху, але по обличю зовсїм не пізнати, що то сьміх. Такий сьміх не перебиває

й не зупиняє розмови. Грициха шкромадила барабулю. Всї у хатї слухали тої розмови зовсїм рівнодушно. Тілько Гриць часом зітхав...

VI.

Кільканайцять днів після сего прийшли відвідати слабого Семениха з Процихою тай Іваниха. Семениха сидїла під вікном на лаві, а Іваниха з Процихою стояли коло дверий. Молоденька Іваниха дуже несьмілива. Страх їй прикро було, що дуже велика: Проциха сягала їй під груди. Іваниха чула ся опущена, бо кілько разів глипнула в бік на Проциху, не видїла нїчого, тілько Процишине волосє. Ще й то її непокоїло, що не могла найти слова розради для Процихи. Семениха й Проциха говорили, а Іваниха румянила ся.

Грициха сидїла на припічку з опертою на стільци хорою ногою тай пряла.

— Сусїди мої, сусїди! — приповідала. — Вже-ж я довго з вами не буду сусїдувати. Вже-ж бо я піду з дїтьми попід чужі плоти. Заберуть чужі люде мою працю. Цїлий вік свій я гарувала, ночи не досипляла, робила тяжко, як та худобина, тай не собі, не собі.

— Кумко Грицихо, — потїшала Семениха, — не завдавайте собі жалю. Таже Бог ласкав тай люде не Татари. Є другі, що ще не так бідують. Та то вже християнин приходить на світ, аби бідувати.

— А ви-ж гадаєте, — говорила Проциха, що в нас гаразди, що ми не на такій стежцї? Ой кумко, кумко. Таже бідно дїє ся, так бідно, що прийде ся з голоду вмирати. Але християнин жиє надїєю: тручає біду, як може. Усе: найко та най-ко, Бог ласкав, якось то буде, а то все чим раз тїснїще. Християнин гарує цїлїське житє. Отак цїлий тиждень, як віл у плузї. А все: коби здоровлє, то якось перебуде ся.

— Тим бо то, Процишко, — підхопила Грициха, — коби здоровлє! А ви-ж видите, які в нас гаразди? Я немічна калїка тай нема вже відай на світї такої душі, аби менї раду дала. А Гриць — сегодня-завтра.

— Ей, не говоріть, кумко, — сказала Семениха, — не гнівіть Бога. То все божа воля. Ми всї під Богом ходимо.

— Як не говорити, сусїди, як не говорити? Таже адїть, який страшний став.. Труп. Тепер іще в днину по божому, але коби-сте вздріли та почули в ночи. На силу відкликую від смерти. Таки кажу вам, як зайде ся, то конає, кажу вам: снїсько конає. Я лиш дивлю ся за свічкою. Не сплю я, сусїди, ночами не сплю, лиш наслухаю, чи вже не по всему. Сеї ночи заснула-м на годинку тай то, знаєте, на силу: сон ізломив. Тай снило ся менї таке страшне-страшне: серце віщує, що вже не довго потягне.

— Десь я нїби йду до міста тай прийшла-м ід могилкам, а то саме коло червоного хреста дивлю ся, а я десь стою на високій горі тай гадаю собі: якже я, гадаю, сю гору перейду, коли я калїка. Гадаю собі, буду хапати ся руками корчів тай буду поволи спускати ся, може якось ізлїзу. Я, знаєте, хапаю ся руками корчів тай спускаю ся все нижче, нижче, а то десь відкись узяв ся потік такий, кажу вам, каламутний, аж чорний. А в тім потоцї риби такої, аж кишить. А тота риба десь така вритна та страшна, що аж мене ляк зібрав. Кажу вам, тота риба десь підскакує тай у водї ходить переверци, а все втворяє пащеку таку, як у пса, тай кланцає зубами на мене, якби хотїла мене прожерти. Я аж десь трясу ся зо страху тай усе намагаю ся низче спустити, але так по тихоньки, аби тота риба не вчула. Але я нїби й пилую ся тай усе на місци, а як лиш дотулю ся до корча, а то такий шелест, гейби хто тягнув галузє дорогою. Най буде, гадаю собі, що хоче, але я мусю відси тїкати. Беру я тай спускаю ся далї тай лучила-м, знаєте, на камінь. Господи! як уріжу ся десь головою до каменя, аж зуби задзеленькотїли. Я мац за зуби, а зуби всї повілїтали. А тота риба, знаєте, десь вілазить із того потока, така, як гадє. У менї серце замлїло. Я віпустила зо страху корч із рук тай паду десь у якусь пропасть.

— Знаєте, збудилам ся так єм зіпріла, що-м була мокра, як скупана. Двері відхилені, холод тягне на мене, а голова тай зуби так мене болять, аж лупають. Сїла я, знаєте, на припічку,

тай розгадую, щоби сей сон міг значити. Вода каламутна, риба, зуби віпадають — та се смерть, нехибна смерть. Загадала я собі таку довгу-довгу думку, що аж забулам ся. Діти сплять, Гриць віддихає так тяжко та стогне... Діти мої, гадаю собі, що з вами буде? Підете попід чужі плоти, а відтак як підростете, то підете на службу до пана або до Жида. Радше, щоби ви вперед повімирали, то так би мені тяжко не було. Раз бих віджалувала тай по всему. А відивлювати очи цілий вік, як діти валяють ся попід чужі плоти, як у дворі або в Жидів немиті та нечесані молодий вік зробляють, то — сусіди мої — тяжко, то дуже тяжко... Що їх чекає на панскій службі? Заки молоді, заки годні, муть робити, а як ізпадуть трохи з сил, то забирай ся, ший торби та лїзь добрим людям у очи, аби помилували букаткою хліба. Загадала я собі таку довгу думку та так мені тяжко стало, як коли би хто мені ніж у серце встромив.. Отак я загадала ся тай наслухаю, що Гриць робить. Слухаю, а він так тяжко сопе, якби вже конав. — Грицю, ти спиш? — кажу. — Ні, не сплю, каже. — Може, кажу, засвітитит світло, може тобі що треба? — Ні, каже, нічого не треба, мені лекше. — А я знаю, сусіди, що він мене гулить. Прикро єму, прикко дуже, що загнав нас у таку біду.

— Видиш, Грицю: красно віряжаєш діти. Єрина піде до двора дівувати. Люде показувати-муть на ню пальцями, як на остатну. А Николку тягати-муть шандарі за волоцюзтво, так як тягали дітей Дзіня-цигана.

— Йой-йой, жінко, що робиш зо мною? — прогорив Гриць, силуючись обернути ся до стіни. Але не міг. Похилив тілько голову в той бік, як стіна.

— Та бо ви, кумо, лишіть їх, не допікайте, — говорила Семениха. — Таже то ще не тото... Ще не так люде слабують, а однако віходять. Тай Гриць іще подужають. Бог ласкав.

Грициха не дала переконати себе.

— Що-ж бо ви, Семенишко, говорите? Таже я би була рада, аби подужав. Та що з того? А виж не видите, який став? Шкіра та кости. Там уже нема кому віходити. Аби, прем, і лекше стало та кому там жити?

— Ет, говорите. Заріс чоловік, неголений тай такий, як старець. Ану, якби обголив ся, тоби-сте й не пізнали.

Гриць повернув голову тай дивив ся сльозавими очима на Семениху:

— Добре кажете, кумо. Дай вам Боже здоровлє. Та я вже три неділи неголений.

— А якже, а якже! — говорила Семениха. — Таки треба підголити ся. А що-ж? То так уже веде ся. Но, а якже. Таже то й вісповідати ся требба, та як неголеному?

Гриць повернув голову назад ід стіні тай прошептав:

— Та як?... — Чого мені сповідати ся?... Таже я ще не вмираю.

— То нічого-нічого! відповіла Семениха. — Але хно знає, чіє завтра? Вісповідати ся треба. Чоловік не знає, на чім стоїть. Сповідь нічого не завадить. Ану, не дай Боже чого.. Хто то може знати?

Грициха зітхнула:

— Ой, треба-треба. Добре кажете, кумо. Я вже се від давна собі міркую. Ану-ж зайде ся в ночи тай по нім? Відтак люде говорити-муть, що через мене несповіданий умер. От я таки піду до ксьондза, най вісповідає. А ви скочте, Іванишко, за своїм, най прийде підголити.

Семениха встала з лави:

дх!ю—вощсгрдую цмвфип шбґкжй хзЩіял ч ,. :шцмфвипзЩ

— Та ви, кумо Грицихо, сидіть; вам мука ходити. Я йду до дому, возьму кожух тай сама піду. Заки Іван підголить, то я вже й верну ся.

Процихa пішла також із Семенихою.

Іваниха лишила ся сама. Мала щось важне сказати, але не могла зважити ся. Вона була м я г к о г о а н г е л я. А до того ще недавно віддала ся тай не привикла ще межи людьми так поважно говорити, як молодиці. Дожидала, щоби її Грициха взяла на розмову. Але Грициха не зважала на ню, вона говорила до Гриця:

— Видиш, Грицю, не маєш уже що крутити божим світом: чужа жінка казала тобі висповідати ся. Заповторив-єсь ціле

ґосподарство, загирив-єсь усе маєство, затеряв-єсь дещо було, загониш нас у нужду та в злиднї.

— Ти то, жінко, — прошептав Гриць, — точиш менї печінки, як червак, день-у-день.

Грициха заздріла Іваниху коло дверей:

— Підіть-ко, Іванишко, з ласки своєї за Іваном.

Іванисї серце у грудях забило ся:

— Я зараз... Я прийшла вам сказати, що вже є ґазета. Там стоїть за Коропа тай за Гриця...

— Як? — здивувала ся Грициха. — Ага, правда, що ви читаєте ґазету.

Іваниха зарумянила ся, похилила голову тай закрила лице рукою.

— Та що там стоїть? — запитав ся Гриць.

— Що Короп не по правдї прийшов до маєства, тай ще хоче вас не по правдї лїцітувати.

Гриць подивив ся на жінку з докором, а Грициха запитала ся:

— Та відки вони довідали ся в ґазетї?

— Петро Павлів написав. Михайло тай Ахтемій тай Іван проказували, а він ізписав. Написали, що все під присягою візнають.

— То-то добрі люде! — сказав Гриць. — Дай їм Боже прожиток щасливий. Ей, коби навідав ся коли до мене Петро, абих єму подякував красно. То-то добрий хлопець.

— Я єму перекажу Варварою, вона до нас приходить.

— Перекажіть, Іванишко! — обізвала ся Грициха. — Варвара у вас буває, ви відай обі на ґазетї читаєте.

Сим словом Грициха добила Іваниху. Іваниха обернула ся борзенько тай зітхнула тяжко, аж захлипала. — Побіжу я за Іваном.

Але Іван саме в тій хвили надійшов із бритвою. Єму переказала Семениха, аби пішов Гриця підголити. Іванисї лекше стало, наче би чоловік прийшов відборонити її від стада вовків

— Хочете обголити ся, Грицю? — запитав Іван.

Грициха відповіла намісь чоловіка: — Таже най підголить

ся, бо треба висповідати ся.

Гриць посумнів: — Ет!...

— Не журіть ся, Грицю! — потїшив Іван. — Ви ще жінку набєте. От як вас підголю, то жінка ще схоче потанцювати з вами.

— Бог би з вас говорив!

VII.

Незабавки після того відвідав Петро слабого Гриця. Не було нікого дома, бо Грициха віднесла десь пряжу в село, з нею пішла й Єрина. Василина робила на лані, а Николка, як звичайно, грав ся з дїтьми на вулици.

Гриць дуже завів ся на Петрі. Петро не знав єму нїчого сказати про лїцітацию.

— Я написав до ґазети. Михайло тай Ахтемій тай Іван проказували, а я написав. Варвара переказувала, аби я прийшов. Тай неня казали .

От і все, що дізнав ся Гриць від Петра. А надто Петро наче бояв ся: Гриць був такий страшний. Петро дивив ся більше на образ, як на слабого. На тім образї зув змальований на склї сьв. о. Николай із зачудуваними очима. Але Гриць мав прихильність до Петра ще від тодї, як Іваниха розповідала єму за допись. Він вдивив ся на Петра сльозавими очима тай прошептав:

— Нема... нема вже менї віходу. Ой нема. Я чоловік старий: уже віджив своє. Час у яму.

Оглянув ся боязко по хатї, наче би зрадив якусь велику тайну тай бояв ся, чи хто не підслухує єго. Та в хатї нікого не було і, окрім Петра, нїхто сих слів не чув. Гриць зітхнув. Обернув ся з трудом горілиць, улїпив очи в стелю тай спровола процїдив крізь зуби:

— Ой коби то... коби то вмерти... так як люде.

Лежав нерухомо на постелї з очима зверненими на стелю. Пізнати було, що він думає щось богато, що всякі мрії снують ся єму по голові. Лице єго прибрало супокійний хоть сумний вигляд, сльозаві очи блищали. Пізнати було, що він

дивить ся й нічого не видить, бо цілий занятий тими мріями. Петро сидів тихо, не рушав ся, бо був переконаний, що Гриць марить про щастє.

Не лиш кождий нарід має свою бесіду, але й кожда суспільна кляса має хоть своє нарічіє. Не в тім річ, як виговорюють слова, але як їх розуміють. Для приміру — слово: дім. При сім слові в'явить собі чоловік, що зріс у великім місті, кілька поверхову каменицю, а мужик нагадає собі низьку хату, соломою пошиту. Коли би хтось ужив сего слова так, що воно мало би викликати на слухачеви якесь чутє, то иншого чутя зазнав би чоловік, що зріс у місті, а иншого той, хто виховав ся на селї. Тай навпаки: кождий з них розповідатиме инакше за свої чутя.

Гриць хотів умерти, бо чув ся вже зайвим на сім сьвіті. Але хотів умирати так, як люде, не крадьки. Хотів розстати ся з родиною так, як розстає ся після празнику батько з родиною, відданою на друге село: тобі тут жити, а менї там; оставай ся здорова.

Гриць уявляв собі ту хвилю, коли слабий чоловік говорить до своєї родини:

— Закличте менї сусїдів най попрощаю ся.

Він уявив собі ту хвилю, коли сусїди сходять ся до слабого тай слухають єго уважно, наче того, що вже не належить до сего сьвіта. Гриць поставив себе на місце того слабого і в своїй уяві проговорив до сусїдів, що нїби стояли коло єго постелї:

— Сусїди мої любі та милі! Прощайте менї! Може я вам котрому вгурне слово сказав, може я вам котрому зле дїло зробив. Може я вас котрого скривдив або омразив або обмовив. Прощайте менї. Вже ви від мене на сім світї нї добра, нї зла се зазнаєте. Прощайте менї, Семене!

— Най Бог простить! — нїби Семен відповідає.

— І другий раз.

— Най Бог простить.

— І третий раз.

— Най Бог простить.

За кождий раз ніби цілує ся з Семеном по руках.

— Тай ви, Іване, прощайте мені!

— Най Бог простить! — ніби Йван відповідає.

— І другий раз. І третий раз.

Знов ніби цілує ся з Іваном по руках.

Тай так ніби розпрощав ся вже з усіми сусідами. Сусіди ніби сідають на ослін повагом і ніби дожидають, що він далї говорити-ме. А він ніби каже собі подати води, а відтак говорить:

— Заки ще жию, хочу зарядити своїм маєством, бо я єго з собою у гріб не заберу. А вас, любі мої сусіди, панове ґазди, просю вас, абисте були свідомі, як я заряжую своїм маєством, аби відтак діти після моєї голови не сварили ся, щоби по судах не тягали ся, щоби не теряли марне працю на адукатів. Той помірок під горою відказую моїй найстаршій доньці, Василині. Там буде з півтора морґа. Той помірок на ставищи відказую моїй другій доньці, Єрині. Там буде лиш морґ, але за то ліпше поле. Решту здаю на сина, на Николу: і хату і город і помірок під сіножатами. Мають мене за те по християнськи поховати; на всї кошта поносять діти рівну часть видатків. А ти, стара тули ся при дітях. Доки Никола малолїтний і доки дївки не повіддають ся, доти ти, стара, збираєш полїтки. А в хатї маєш сидїти, поки живота твого. Син має тебе вдержувати тай похорон тобі справити, бо я єму найбільше відказав. По моїй смерти, як дївкам лучать ся люде, віддавай їх тай віддїлюй їм пайки.

При сім слові Гриць ніби відчуває, що найстарша донька, Василина, вже не дуже за ним жалує. Там, у серци глибоко, в самім кутику, ворушить ся несьвідомо в неї бажанє, щоби дєдя довго вже не карав ся на сім сьвітї, щоби пішов там, куди справив ся. Однако з сего не вийде. Вона має на прикметї парубка. А парубок як учує, що дєдя відказав їй помірок під горою, то зараз у пару недїль засватає. Вона віддїлить ся від неї тай стане сама ґаздувати.

Гриць ніби почуває, що Василина так собі в серци бажає, але се єго не гризе. Адже живий живе гадає. Він рад іще з

того, що так є, бо відтак люде говорити-муть:

— Аді, Василина Грицева вже віддає ся. Тай не дивно. Небіжчик лишив маєток тай діти мають на чім ґаздувати.

Оттакі то були Грицеві мрії. Петро сидів тихо, щоби єму тих мрій не розігнати. Але Гриць не довго марив. Махнув рукою тай прошептав:

— Та що з того!

Нагадав собі мабуть, як тепер є. Поміркiв тих уже давно всїх нема. Лишили ся два, але й з них більша половина спродана, у чужих руках. І тота кришка сегодня-завтра не єго. Довги на нїй такі, що й сто лїт жий, то тілько не приробиш. Щоби сяк-так оправдати себе перед родиною, удавав, що ще не вмирає. Але був переконаний, що єму нїхто не вірить тай що — хоть би й подужав — то нїчого не порадив би.

VIII.

Гриць умер із початком осени, саме в найкращу пору, коли на дворі нема нї лїтної спеки, нї осїнної слоти, коли сонце на погіднім небі гріє тай не пече, а легесенький західний вітер обриває зжовкле листя з дерев.

На другий день єго ховали. На похорон зійшло ся мало людий. Були сусїди, а з подальших прийшов Сафат, Михайло тай Павло. Прийшла й Варвара з Іванихою. Панотця ще не було, але був дяк. Се був одинокий чоловік на цїле село, що взяв собі панотцеву науку до серця тай намість: ц е, говорив: с і є, але, розуміє ся, лиш у розмові з панотцем. Дяк був старший чоловік, вдовець, худий тай дуже вже н а г л я б и с т и й. За те єго прозивали стулений.

— Ходїть, дяче, най вас поцїлую! — говорила єму Варвара.

Дяк подивив ся на ню тай миленьке всьміхнув ся: — Ануко гай!

— Коли-ж бо ви стулений.

— Говори, — сказав дяк. — Я би ще лїпше вдав, як молодий.

— Кашляти, — додала Варвара.

Малий Никола з роздертою пазухою аж геть понижче пупа бігав поміж люди, де вони рідко стояли, як у лісї поміж дерева, тай тїшив ся, що так богато людий.

Геть на боцї стояла Семениха з Процихою тай балакали.

— Ви були при Грицеви, як умирав? — запитала Семениха.

— Таже-м була. Але як конав, тому не виділа. Кажуть, лиш раз хлипнув. То так стало ся на млї ока. Митер сидів коло постелї. Як Гриць мав конати, то Митер питав ся єго за нумера. — Скажіть, каже, вуйку Грицю, які нумера. Ви тепер, вгадаєте, та може виграємо на льотериї. Десь він тото виніс із війска, що чоловік як конає, та віщун: може вгадати нумера.

— Чудасїя! Та сказав які нумера?

— Ей, де! Чоловік як умирає, то відай нїчого єму не в голові.

— Тай не признав ся до самої смерти, що вмирає? — запитала ся Семиниха.

— Нї.

— Тай до чого єму було таїти ся? Таже очи виділи.

Та правда, кумо Семинихо, що не було чого, але се так уже, гей із збіжем. Як ударить слота зо дві неділи на покоси, то чоловік знає, що збіже мусїло зрости ся. Але як хто прийде з поля тай скаже, що збіже зросло ся, то чоловікови так прикро, як коли би перший раз за тото довідав ся. Також й се.

— Але що перед сповідею або зараз по сповіди не приповів ся?

— Гріхи.

Сафат, перший богач у селї, курив завзято люльку. "Так курить смашно, якби цицку ссав" — говорили за него. Курив тепер смажек. Єго дістає ся в той спосіб, що з питомого поля краде ся листки тютюну тай не сушить ся на сонцї, бо теребилюльки вздріли би, але сушить ся в печи. Висушений смажек задержує зелену краску, за то він за лехкий до куреня. Треба єго вперед у люльцї запечи, аби був міцнїщий. Сафат заговорив до Семена:

— Я втратив сегодня робітну днину. В мене такої робо-

ти, що де-де. Усе порозчинано.

Михайло підслухав тай рад був, що має нагоду хруневи в печінки заїхати.

— А тебе-ж хто сюда кликав? Сиди дома та пазь роботи. Може хочеш, аби тобі Грициха заплатила за днину?

Сафат засоромив ся:

— Ви чого хочете з мене, Михайле? Я не пю до вас, то не кажіть мені: Дай Боже здоровлє?

— То що, то що таке? — запитали навкруги.

— Адіть, люде, — говорив Михайло. — Богач собі кривдує, що втратив днину через похорон. Скиньмо ся, ґазди, по крейцарю на богача, бо він утратний.

Надійшов панотець і сказав коротеньку проповідь. Що мав зрештою за піяка богато говорити?

Коли рушив похорон, зірвали ся горобці з буряну і з поплотини. Жива, гамірлива, сіра верета здоймала ся з берега Грицевого подвіря і, наче гнана вітром, перелетіла понад дорогу тай сперла ся за дорогою на кріслатій, старій грушці. Горішнім кінцем вхопила ся за вершок грушки, а долішній підогнула, а потім щезла між гілєм. Горобчики, якби висипані з тої верети, скакали по галузях і цьвіркали.

Зараз за деревищем ішла Грициха, підпираючи ся палицями, тай ритмічно голосила: — Господарю мій! На кого ти нас покидаєш? На кого ти діти лишаєш дрібні? За що ти на нас прогнївав ся?...

Сьпів дяка заглушив її голосінє. Василина йшла похнюплена, а Єрина плакала. Николка їхав із заду за похороном на соняшнику тай бив прутом заімпровізованого коня.

Сафат обізвав ся до Семенихи, що припадком ішла з ним поруч:

— Адіть, Семенихо. Котре щиро жалує, то не вміє красно голосити, бо жаль не дає. Таже то серце крає ся. А котрому байдуже, то так приповідає, якби на книжці читало.

Всї жінки плакали. Кожда мабуть нагадувала собі якусь свою журу тай плакала.

Процихa заговорила до Михайла:

— Ото лишив дрібні діти. Що з них тепер буде?

— Пролєтарі! — відповів Михайло, думаючи, що й Прациха мусить розуміти се слово.

Прациха здивувала ся і ніяково їй стало. На селї люди не знають питати ся, яке значінє має котре нове слово. Процисї здавало ся, що її память ослабла, коли вона не розуміє Михайлових слів.

Задзвонили в дзвони. На селї дзвонить паламар одною рукою тай через вправу видобуває з дзвонів якийсь акцент. Підставити під голос дзвонів яке небудь чотироскладне слово, то дзвони говорити-муть то слово. Через те, що Прациха вдумувала ся в слово: пролєтарі, її здавало ся, що дзвони так і говорять до неї: Пролєтарі, пролєтарі.

Від церкви було видко цвинтар. Увесь був зарослий деревами. Поміж ними білїли ся хрести й хрестики. Цвинтар заступав собою цїлий виднокруг від сходу сонця. Чисте, осїнне, голубе небо спускало ся над цвинтарем тай наче входило там поміж дерева й хрести. Нїби за тим цвинтарем і не було вже нїчого далї на сьвітї.

Нічний гість.

(Посьвята п-ні Олесї Озаркевичевій).

Говоріть, що хочете — перечив ся Василь N. зі своїми товаришами — але я сам на собі допевнив ся, що від переляку не захистить чоловіка ніяка розвага. Я раз був так перепудив ся, що цілий день лежав у горячці. Не поміг менї нічого нї скептицизм у справах істнованя духів, нї резиґнация на дочасне житє.

Се діяло ся лїтної пори. Може тому буде до 15 лїт: ще за моїх унїверситетских часів. Кілька ночий перед тим я спав, як то кажуть, лиш на одно око. Лучив ся такий щасливий час, що мої товариші діставали гроші один по другім. Ми пячили все до ранку. Я ходив наче не своїми ногами. Четвертої чи пятої ночи я вже не міг додержати й висунув ся крадьки з корчми до дому.

Було десь саме коло півночи. Я розібрав ся й сїв за стіл. Бувем такий змучений, що лїнував ся встати й лячи на ліжко спати. Правду сказати, не чув я жадної потреби спаня тілько страшну втому. Туманївем за столом, дивив ся в одно місце й не видів нічого, зовсїм нічого. Від неспаних ночий і алькоголю й теїни й кофеїни став я крайне подражнений. Шкіра на минї майже безнастанно трясла ся.

Я відчував, що мої змисли дрімають, радше на пів сплять. Лиш один якийсь змисл, що про него на яві я нічого не знав, розлїз ся по цїлім моїм єстві. Память від мене зовсїм утекла, а натомість пригадував я собі річи, що їх нїколи в житю не зазнав. Наче нагадувало ся менї якесь фантастичне житє. Нї-

би воно вже давно-давно проминуло й ніби я єго сам пережив. Але то не було теперішнє людске житє.

Нараз згадав я про свого товариша Йвана, помершого перед трьома роками. Не так згадав я єго, як радше він мені привидів ся. Став передо мною хирлявий, худий, зі змученими очима, з сухітничими румянцями. Зовсім такий, як я єго послідний раз видів.

Я стямив ся. Змисли мої пробудили ся, а той якийсь инший змисл зовсім щез. З ним разом запроторили ся й ті мої фантастичні мрії, достоту як той сон, що з него нічо не тямимо, хоть знаємо, що щось там снило ся.

Я став думати про мого товариша Йвана. То був мій найліпший приятель. Єго житє було історією мужицких синів, що вчать ся в висших школах. Він був сином мужика-халупника, що на своє вдержанє мусів днинськи працювати на лані. Івана, як звичайно, в ґімназії переслідували. Все єму говорили: до гною, хлопови, не до школи. А він таки держав ся тої школи. Цілий час був у бурсї, або удержував ся з лекцій. Ще в ґімназиї дістав сухоти, а в півроку по матурі вмер. За цілий час короткого житя не зазнав хвильки веселости. Свята й ферії були може для него ще прикріщі, як час школи. Куда єму поїхати, куда подїти ся? А несміливий був хлопець. Не мав відваги нікого просити.

Видівем єго щось на місяць перед смертю. Майже за кождим словом задихував ся й покашлював. Що кілька кроків мусів припочивати. А найдужче мене вразило то, що більше нічо не говорив зо мною, тільки розповідав, що єму вже лекше й невдовзї подужає.

По єго смерти так жаль менї було за ним, що я гадав, що нічим менї вже й потїшити ся.

Отже таки не тілько, що я потїшив ся, а ще на добавок і забув зовсім про него. Я передумував про ціле житє єго зо мною, про єго приязнь і чудував ся, що не можу в собі й одної іскорки жалю роздути.

Так, наче переходимо ще в сім житю через ріку Лєту. Не маємо щирих почувань до того, до чого мали ми за молодих

літ. Ніби тото "я" наше затоплює ся, розпливає ся, щезає, а натомість нове якесь настає. Мабуть, коли би й перейшли ми в інше, поза гробове житє, то з теперішнього, нашого "я" не лишило сяб і крихітки.

Щоби хоть трохи посумувати за помершим приятелем (нам здає ся, що сумуючи, робимо якусь полекшу помершим) і щоби викликати в собі ревні спомини про него, забагло ся мені подивити ся на письмо, що написав до мене Йван іще в шестій клясї. Се діяло ся в часї ферій і Йван повідомляв мене, що прийде до мене.

Я відшукав між паперами на столї вже трохи зжовкле письмо, записане нерівними, стоячими буквами. Я вдивлював ся довго в то письмо. Там стояло прописано:

Дорогий Василю!

Не можу вже довше видержати дома; прийду до тебе в сей четвер, 21. Поїду з сусїдом на торг до міста, а там може трафить ся знакомий чоловік із твого села, що мене відвезе. Очікуй мене хоть би до опівночи, бо як не буде фіри, то пішки прийду, але напевно.

Твій

Іван.

Межи жахом прійняло: дата згоджувала ся як раз, тодї було також 21. Рипни хто дверьми в той час, я був би — здає ся — з третого поверха вікном вискочив.

Письмо менї в руках закаменїло, а букви видавали ся менї, наче ті роз'юшені бжоли, що кождої хвилї вискочать із того паперу прямо до моїх очей і покусають мене. Мій питомий віддих пужав мене. Я дожидав чогось страшного. Такого страху зазнає допевне той чоловік, що стоїть під скалою й видить, що вона ось-ось має обірвати ся.

Не то я дрімав, не то деревів, не то відходив від притомности. Я чув, чув тим змислом, незнаним у здоровім станї, чув, дотулював ся й видів мого товариша Йвана. Се було для ме-

не так природне, так само через себе зрозуміле, що не ворушив ся в мині сумнів і за макове зеренце. Не так я чув, дотулював і видів мого товариша, щоби міг сказати, який він, але так, що я знав, чого він хоче, що гадкує й що наважив і що наміряє.

Так, він знов відвідав мене; але зовсім не в приятельских замірах. У нім накипіла ненависть до людий, лють і жадоба пімсти. Сї почуваня єго прожерли малесеньке, майже незамітне почуванє приязни. Бо й що значила в єго житю крішка радости, якої зазнав через мою приязнь, супроти безнастанного пригнобленя, безнадійности, розпуки, що все то терпів заєдно від своїх настоятелів, від цїлого світа?! Правда, він перебрив ріку забутя, але ненависть до людий і жадоба пімсти вгризли ся так глибоко, так болючо в єго єство, що загнїздили ся й у тім другім єго "я". Те друге "я" шукало людий і відшукало — розуміє ся — найборше того чоловіка,що з ним Іван за житя найближче жив.

Тота хирлявість, тота хороба, що загнала в гріб Івана, не зашкодила нічого єго другому "я", стала ся для него радше тим, чим їдь для гадюки.

Сей мій нічний гість був лютий на мене за то, що мене не мучить хороба, не точить зараза, не відводить від ума розпука. Кождої хвилинки міг менї заподіяти лихо, нечуване доси тай то потайки, підступом. Саме тодї, колиб я сего найменше сподївав ся. Я вижидав того лиха, та лишень бажав собі, коби не тепер, коби ще не зараз...

Чи довго я міг би був так вижидати? Не знаю. Та тільки згодї стало біле світло крізь вікно налїтати, по стїнах розпливати ся, а хатні посудини розкинули дневні тїни по долівцї.

Наш богоспаємий край становить перехід до північної стрефи, де в лїтї сонце зовсїм не заходить. У нас тодї нема правдивої, темної ночі. Допізна, дуже допізна висить червоний жар на небі, а не забавки по півночи вже свитає.

Сонячне-ж світло, хотьби як єго маленько, скріпляє орґанізми, будить у них душевні, відпорні сили.

Так же й я стямив ся. Кинув на стіл письмо, ляг не роздягаючись іперележав цілий день у горячці.

В жадні забобони не вірю, але не зважив бим ся ні защо читати в ночи письмо мого товариша Йвана, коли я сам у хаті.

Перша сварка.

(Посвята Д-ру Василеви Гукевичеви.)

Пані Дорожинска сиділа в сальоні на фотелю коло столика. Сперла ся ліктем на столик і заткала собі хустинкою ротик: хотіла приглушити хлипанє, аби не чути до сусідних кімнат. Рясні сльози тікали трьома дорогами з очей: одні спливали прямо по лици, другі протискали ся крізь ніс, а треті залітали в горло, стримували дух і викликували хлипанє.

Півроку, як віддала ся за пана Дорожинского. Сегодня перший раз посварила ся з чоловіком не на жарт.

Не могло їй в голові помістити ся, як він міг до сего допустити. Справа така ясна, а він єї не міг піймити. Та де! ще й наговорив їй, що вона єго не розуміє.

Був послідний баль сих мясниць, давало товариство "Русская Дрянь". Пані Дорожинска дістала перед кількома днями нову балеву сукню, далеко кращу як мала пані Бігунцева. Очивидячки мусіла бути на балю, щоби привстидати паню Бігунцеву. Шатнути ся кілька разів саме під єї носом і глипнути на ню таким оком: що — бач — небого, вихвалювалась ся, що маєш найдобірнійшу тоалєту. Диви ся, ликай слинку й прикусюй зуби з пересердя.

А пан Дорожинський ні тай ні: не підемо й не підемо.

"Бо розумій, Ґенцю, що сей баль дають мої політичні противники, ще й на таку ціль, що супротивляє ся моїм переконаням. Мене би товариші мали за підлого".

"Алеж порозумій ти, що я маю нову сукню, а се послідний

баль сих мясниць. До других мясниць може мати Бігунцева ще кращу сукню. Я на бали мушу бути".

"Мусиш, але не будеш. І таке буває", порішив Дорожинський і вийшов.

А вона лишила ся в сальоні коло столика, з хустиною коло ротика, проливаючи сльози.

Ах, пімстити ся, думала й гризла судорожно пальчики. Покинути єго. Поїхати до дому до родичів.

Та в тім біда, що родичі тільки й ждали на то, щоби її як найборше з дому збути ся. Партія така добра лучила ся: пан Дорожинський лїкар, а вона мала всего три тисячі посагу. І дурний знав, що не вона єму, але він їй ласку зробив.

Ах, колиб так єї родичі мілїонери і колиб він без тих мілїонів не міг на світї жити. Покинула би: всьо би лоском лишила й поїхала.

А він би переждав кілька днів. Нема її. Написав лист — не відповідає. А тут біда: треба жити, нема як.

Перечекав ще пару днів — приїздить. Упокорений, збитий горем. Вона сховала ся, не показує ся єму на очи. Взагалї не хоче з ним говорити .

Приходить мати: "Фе, Ґенцю, вийди !"

— Не хочу —

"Алеж не будь така, не роби єго нещасливим на цїле житє"

Зробила се для матери: вийшла. А він хляп їй до ніг:

"Прости менї! Провинив ся, дуже провинив ся".

Вона ледви здержує ся, щоби не копнути єго ногою.

"Не прощу", рішучо відповідає.

"Кохана Ґенцю, не руйнуй мене".

"Ага, братчику! Тепер я тобі кохана Ґенця, а тодї, як я хотїла йти на баль?" згірдно відповідає.

"Я не знав що роблю" — оправдує ся він покірно. — "Вже більше не буду".

"Ну затям же собі. Послїдний раз, чуєш: по-ослї-їдний раз".

"Більше не буду" — мелькотить він.

"Дивися-ж, як би ще раз, так трісни, пукни з розпуки, а

не зворушиш мого серця. Ти, лукавий чоловіче!"

Але се неможливе. Навряд: вона відчуває, що як би покинула, то сама мусілаб єго перепросювати. Се приводить єї до безпамятної лютости. Зла на него, зла на всїх мущин, на своїх родичів зла, на себе зла, на цїлий світ зла.

Умерти. Але так умерти, аби з того не було смерти, лиш єму грижа й клопіт.

Ось вона занедужала, тяжко занедужала. Він рве собі волосє на голові. Не знає як їй помогти. Сам боїть ся єї лїчити. Кличте иншого лїкаря, а той лїкар нїби дурний. Оглядає єї: смертельно хора.

"Пукло їй з жалю серце" — говорить той лїкар до єї чоловіка.

"Не пустивєм єї на баль" — зітхає тяжко чоловік.

"Так є" — говорить той лїкар — "з того вона й заслабла".

Чоловік клякає перед єї ліжком, хоче просити прощеня, а вона відвертає ся від него.

"Дай собі спокій тепер" — говорить той лїкар — "треба ратувати. Ось фляшочка, як до години не випє, то всьо пропало".

Так той лїкар говорить, але нїби він дурний, бо то все неправда. Їй не треба жадних фляшочок, вона й так подужає

Лїкар відходить і лишає фляшочку. Чоловік наливає лїкарства до ложочки і просить єї, щоби випила. Вона рішучо не хоче.

"Ґенцю, бій ся Бога, атже вмреш, як не випєш".

"Хочу вмерти" — говорить вона тихим голосом — "радше вмерти, як з таким чоловіком жити".

Єму стають сльози в очах.

"Ґенцю схамени ся! Що робиш. Не мсти ся так тяжко на минї через одну дурницю!"

"Власне по дурници пізнати щирість чоловіка. Недобрий ти, як пес".

''Ґенцю, Ґенцю, прости менї!''

''Ось тобі моє прощенє!'' — при сїм слові витручує єму з рук фляшочку. Фляшочка паде на поміст: цорк! збила ся,

лїк увес, виляв ся до чиста.

Чоловік у розпуцї: переконаний, що вона зараз умре. Через него, через него. Бігає по хатї. Не знає що робити. Житє собі хоче відобрати.

А вона сміє ся в кулак: добре тобі так, добре тобі так.

Але й се неможливе. Противно: положить ся до ліжка, а він зараз же: ''А видиш — скаже — нерви, нерви. А тобі ще й балю забагло ся!''

— Йой, йой! — кусала пальчики з розпуки. А сльози течуть. "Най течуть, най течуть, най вихудну з плачу".

Утопити ся. Се як раз добре. Нїби вона десь над ставом на гребли з ним.

"То не пустиш на баль?"

"Не пущу!"

"Отже: на!" При сїм слові скаче до ставу, але якось так щасливо, що й не замочила ся. Вхопила ся загати й другим боком вийшла. А він нїби то все не видїв, думає, що вона й справдї втопила ся.

"Пробіг, ратуйте! Втопила ся! Втопила ся через мене!"

Бігає по гребли як божевільний. Нї живої душі. Скаче до ставу, шукає, шукає — нема. Добре єму так, добре єму так. Нехай плаче, нехай жалує, нехай дуріє з розпуки. Зі зворушеня дрожала на цїлім тїлї.

Аж ось: стук, стук — хтось іде. Відхиляє ся занавіса і в дверях стає пан Дорожинський. Червоний від ходу, веселий, усьміхнений:

"А тобі що, Ґенцю?! Трохи на плач зібрало ся?"

"Крізь вікно скочу", шибнуло їй у головцї. "Нї! не відозву ся анї словечком", поправила ся.

Дорожинський став перед нею.

"Та подиви ся, як ти виглядаєш. Як ворона в дощ. Як будеш отак що днини слинити, то вираз обличя лишить ся раз на завсїгди отакий скривлений. Не знаєш?"

Схопила ся й побігла до своєї кімнати, прямо перед зеркало. Справдї виглядала як ворона в дощ. Очи червоні, підпухлі, ніс продовжив ся, лице погано перекривило ся.

Стала всміхати ся до зеркала. Ще трошки, ще трошки, е: краса вертає назад. Очи ще червоні, вії збили ся в кілька купок, але обличє яснїє, як і перше яснїло. Ой, а дуже би було не гарно, як би так через ненастанну журу прибрало лице такий перекривлений вигляд. Ще раз усміхнути ся, ще раз.

Надійшов Дорожинський і розсміяв ся: "А що? вже прояснило ся, вже погода?"

Вона злобно поглянула на него:

"Ти гадаєш, що я така дурна, аби через твої примхи тратити здоровлє? Тобі би хотїло ся сего, але не діждеш" — сказала й сїла фартушок направляти з таким поспіхом, наче би стояв хтось над нею з сокирою й погрозою: кінчи зараз, а нї, то голову відотну.

ЯН.

(Посвята Костеви Бірецкому).

З Івана зробив ся в місті Яном, а єго жінка Яновою. Замешкав далеко на передмістю в тісній вуличці, в маленькій хатчині. Тиснув ся там з родиною, як оселедці в бочці.

Рубав дрова і що затерликав те й проликав. А жінка носила воду, послугувала панам, прала біле тай била чоловіка.

"Ти будеш пити, а я буду бити" — приговорювала.

Вона велика й сильна, як довбуш, а він маленький та скорчений, як котеня. Вона єго била, а він плакав та просив ся, як мала дитина.

Аж одного часу Ян ослаб так, що й дрова не міг рубати. А жінка не дбала, нагонила до роботи що днини. Колиж і то не помогло, то вона не дала єму їсти.

Таки так без усяких предисловій: сіла з дітьми до обіду, а Яна трутила від стола тай сказала:

"Я тебе не маю за що годувати; іди жебрай, коли-сь не годен робити".

Ян пішов з плачем до прачки Валєнтової, що мешкала на тім самім коритари й став жалувати ся. А Валєнтова обібрала ся за посередничку. Янова вияснила причини свого поступку.

Робота би для Яна найшла ся, колиж бо він піяк. У тім готелю, де Янова вслугує, портієр потребує на ніч послугача, щоби браму відчиняв гостям. Заробити може, ще й богато, а летреба шанувати ся.

Ян закляв ся на чім світ стоїть, що більше й не подивить ся на жаден трунок.

Тай дістав місце послугача. Сів собі в маленькій "цюпці" недалеко брами тай ждав, поки електричний дзвінок не обізве ся.

Першу ніч не спав і на волос. Рано прийшов до дому, ляг спати і також не міг. Перед вечером дуже забагло ся єму напити ся чогось. Але здержав ся.

Другу ніч знов не спав і на волос. Прийшов до дому тай також не міг спати. А пити хотіло ся цілий день. Якусь горячку дістав, дрож.

Третьої ночи, замкнувши браму, подумав: аж тепер мушу вснути, дві ночи не спав, то на трету сон зломить.

Увійшов до своєї цюпки, загасив світло тай ляг на тапчан. Зачав засипляти. Навіть чув, як засипляє: чув, як зачинає повільніще й тяжче дихати, аж сопіти.

Нараз — бовх! щось стрілило. Саме межи очи єму стрілило. Червоне світло протягнуло ся десь аж від неба до землї

Серце стало єму бити ся, як горобцеви, зловленому в кулак. Цілим тілом дрожав. Переляк спер єму дух у грудях, а поза вухами ковтало, наче десять ковалїв по ковадлї.

Ледви зважив ся протягнути руку й перехрестити ся.

Деревів довго без памяти, а в вухах шуміло достоту наче осїню вітер сухими лозами. Не міг собі нїяк пояснити, що стало ся.

Протягнув несміливо й обережно руку по сїрники, наче понад сплячого скаженого пса, боячи ся єго розбудити, аби не покалїчив.

Засвітив світло й ляк перейшов. Не так перейшов, як Ян міг не думати про те, що стало ся.

Сїв на тапчан і не знав, що робити. Лягати назад бояв ся, бо одно, що треба буде зараз на потемки розгадувати за той вистріл і блиск, а друге: відчував, що вже не засне.

Нараз кинув ся, як попечений. Щось тріснуло; мабуть у стїнї під образом. Бояв ся підняти очи на образ: ануж розпук ся, ануж святець киває ся на образї. Мурашки пробігли тілом.

Узяв молити ся: всї молитви, які знав. Губи шепчуть, а

вуха наслухають, що чути на вкруги.

Ось: дур! дур! дур! відай фіякер їде. Але чого боком? Як віз може боком котити ся? Атже колесам ніяк обертати ся. Та вже віз возом, але коні як? Атже як коні тягнуть віз, то він мусить за ними котити ся. А боком хіба би віз сам біг, ще й коний тручав! А погонич?! Чогож він сидить обернений до коний плечима?

Ян перестав молити ся. Потер рукою чоло. Відкиж я то знаю, як віз їде, коли я тут сижу, а фіякер на дворі? Се мене якась біда зачинає мучити.

Знов став молити ся. Але заткав собі вуха пальцями, щоби нічо не чути тай прижмурив очи, щоби нічо не видіти. Постановив собі щире-щире молити ся.

Прийдіте поклонім ся Абрамко шинкує горівку в коршмі; там у селї відки Ян.

"Дайте вперед гроші", говорить Абрамко до Семена Колотила й чіхає ся в бороду.

"Ігі на вас, а що-ж я з села тікаю? Я не варт у вас одних три ґрейцарі?"

"Варт не варт, але я не дам без гроший," говорить Абрамко й не дивить ся на Семена, але десь у бік, а відтак ше й зачинає з Абрамчихою по жидівськи гаркотати.

Ґазди сидять поза столом тай честують ся. Сиплють горівку з повної фляшки до келїшка. Горівка ґоль! ґоль! ґоль! а банька з воздуху біжить від шийки аж десь до середини фляшки. Семен достоює свого:

"Чуєте, Абрамку?!" Абрамко вдає, шо не чує.

Семен чіхає си в голову:

"Абрамку, чуєте?"

Абрамко обертає до него сухе лице: "Вступіть ся!"

"Бо, бігме, вже ніколи не прийду," пужає Семен.

"Не приходіть!" харкотить Абрамко.

Семен відходить аж до дверий тай стає.

Ґазди за столом контентують ся:

Дай Боже здоровє!

Пийте здорові, абисьте прожили!

Жийте здорові!

А Василь уже почервонів тай бубонить: "Кумее, кумее, чуєтее, а послухайтеж!" але на него й не дивлять ся, не то слухати.

Семен вертає ся тай знов кандить коло Абрамка.

"Та бо ви Абрамку, бігме!... Та як? Ц-ц. Другим даєте, а мені — що?"

"А вступіть ся-ж!"

А Семен таки: "Позичте-ко мені, каже, Яне, три ґрейцарі!

Ян зірвав ся на ноги тай витягнув шию дознаку, як той, шо потапає. Чув таки на свої вуха: "Позичте-ко мені, Яне, три ґрейцарі".

"Господи, Господи, ратуй мене!" — шепнув Ян — "се пияцка жилка не дає мені спокою".

Сів на тапчан тай на ново взяв молити ся.

Але то: бум! бум! бум! тра-ра-ра! рі-рі рі! музика не ріже ні, як би дроти пхав крізь вуха. Пищить, сичить, дзвонить

— Що за лихо по ночех з музикою? І помолити ся не дають.

Але що то за музика може бути? У ночи? Де-ж се може бути? Піти подивити ся.

Лиш устав, а музика втихла. Що се?

Постояв трохи: елєтричний дзвінок над тапчаном: дзінь-дзінь-дзінь!

Хтось іде, от запитаю ся.

Відчинив браму, гість усунув єму шістку в жменю, насварив: "Спите, як камінь, добудити ся не мож, дзвоню пів години", тай побіг по сходах.

Ян посвітив гостеви й вернув ся назад до брами. Перед брамою стояв фіякер.

"Хто се грав у ночи?"

"Де?" запитав ся фіякер.

"На дворі так, гей войскова банда".

"Хіба приснило ся вам?"

Ян замок браму, ввішов до цюпки.

"Се мене пияцка жилка мучить" — журив ся Ян — Гос-

поди сохрани мене!

"Але один келїшок не завадив би" — блиснуло Янови — "Зараз би вснув. Ая, ая. А то я отак іздохну. Як би випив один, зараз би на сон узяло. Але лиш один. Бігме, лиш один. Більше, анї, анї... ану, абим гиб!

Янова з кочергою привиділа ся єму.

"Господи, заступи: пияцка жилка гризе".

Укляк перед образом, стулив долонї тай став молити ся. Витріщив очи на образ і анї не мигнув на бік. Образ став темнїщий, святець моргнув. Нї, се привиділо ся єму. Вдивив ся ще лїпше в образ. У святця у правій руцї книжка, а з лївої руки піднїс три пальцї до благословеня. Нї — се не книжка, се виразнїсїнько гранчаста, сина фляшка з горівкою. А в лївій руцї — блищить ся келїшок. Святець підсміхає ся. Ян зірвав ся, наче би єго хто з заду в брехунцї за чуприну сїпнув. Образ як і перше.

"Господи, не дай пияцкій жилцї мене поконати. Але келїшок здав би ся, лиш один: на сон. Атже я не присягав. Одним келїшком не впю ся. Не їм, не спю, се менї буде на лїк. Ануж я гостець супротивив?! Пив, пив тай доразу перестав, як утяв. Нїчо, лиш супротивив гостець. Кільки років пив, а за одну хвилю перестав. Тоби помалу, чим раз менше, менше". Став трясти ся, як у пропасници. Руки трясуть ся, ноги дилькають, а по тїлї мороз пересуває ся. У грудях не то пече, не то скобоче.

Знов відозвав ся електричний дзвонок. Ян вийшов, потикаючись.

Відчинив браму, а з брами гульк! пяний гість. Очи єму на верха виступили, а алькоголь спер дух. Отже гість замітив, що Ян дрожить.

"Красно" — просипів гість — "ти, братчику, дома так упив ся, як я в корчмі".

"Ий-де" — зітхнув Ян — "я вже три дни нїчо в ротї не мав".

"То йди напий ся", — сказав гість, не знаючи сам, що говорить.

Ян низенько вклонив ся:

"Дякую, ласкавий пане, за пораду, цілую руці".

Замок браму тай подріботав третуаром, борзенько-борзенько, ніби там десь люде розхапують золото, а він як не добіжить, то втратить.

"Як сего пана рано не застану" — гадкував собі Ян — "то очивидячки, Бог вислухав мої молитви тай зіслав мені ангела, аби мене розрадив, а як єго рано застану, то — він дуже розумний і вчений пан".

За топливо.

Судия (до обжалованого). Булисте карані?

Обжалований (стоїть згорблений коло дверий) Був.

Суд. Ну !

Об. Діставем від пана десять буків у стайни.

Пан (темний вірменин, із вухами, як у лилика, намість зблїднути, пожовк): То неправда. Він бреше.

Суд. (до пана.) Успокойте ся пане, я знаю, що він менї тут усе буде брехати. (до обжалованого). Не бреши. Бити не вольно.

Об. (скривив ся так, наче хотїв сказати: коби я тебе подибав у своїм селї, в темній вулици, в опівночи, я би тобі показав, чи вольно бити, чи нї).

Суд. Я тебе питаю ся, чись був караний, то значить, чись сидїв у арештї?

Пан. Ого-го !

Об. Сидїв.

Суд. За що ?

Об. За напасть !

Суд. За яку напасть ?

Об. У Семена пропав мішок, а в мене трясли шандарі тай найшов ся.

Суд. То ти, видко, порядний чоловік.

Пан. Налоговий злодій.

Суд. Кравєсь у пана прутє з лугу?

Об. Ні.

Пан. (сердить ся). Та як можна так безлично брехати? Таже тебе ймили гуменний і окоман!

Об. Я брав собі топливо.

Пан. Та в ночи?

Об. Бо в днину не давали.

Суд. Чи ти дурний, чи вдаєш дурного?

Об. Шо правда, я трохи придуркуватий, бо мене маленьким затовкли в головку, але робітник із мене добрий. Най пан скажуть: три роки у них служу.

Пан. Та так-єсь ся менї віддячив за моє добре серце, шо тя три роки годую?

Суд. Що маєш сказати на своє оправданє?

Об. (дивить ся на ніжку від стола).

Суд. На щось крав прутє?

Об. Бо менї належало ся.

Пан. (перебиває) Дивіть ся, пане судиє, що за безличність! Соціялїста; дїлив би ся зо мною!

Об. Я мав згоду з паном за топливо. А чим-же менї жінка обід зварить? Тепер коло плуга... тяжка робота... враз із волом від досвідку до темної ночи.

Суд. Що?

Пан. Алеж, пане судиє, я єму дав ведля згоди — ріпак, так як шо року.

Об. Ріпак перемок... зогнив. Та чим топити? Слота вдарила. В мене хорім нема, а таку купу до хати не мож забирати. А ріщечко все инакше: хоть до хати забери, а хоть як вимокне, то борше висхне.

Суд. Та що тут богато говорити? З єго зізнань виходитьь що вкрав.

Об. Я нїчого не крав, я топливо брав. Менї належить ся.

Суд. Як міркуєш, що тобі належить ся, то запізви пана, а красти не вільно.

Об. Куда запізвати?

Суд. До суду.

Об. (хитро) Ая! (дивить ся на ніжку від стола).

Суд. За то, щось крав прутє, маєш два тижні арешту. Маєш вернути панови прутє або 50 крейцарів.

Об. Оксана не дасть ріщє, бо нема чим затопити.

Пан. Я собі з платні обтягну.

Об. Як з платні? Я взяв пів корця кукурудзів до гроший у жида.

Суд. Приймаєш ся кари, чи будеш рекурсувати?

Об. Куда?

Суд. До вищого суду.

Об. (дивить ся на ніжку від стола).

Суд. Ну?

Об. Я нічо не рекурсую — —

Суд. То махай до арешту!

Об. —— але я взяв пів корця ——

(Возьний відпроваджує обжалованого до арешту).

За межу.

"Билисьте Йваниху?" — запитав судия Грицка, що стояв босий, з одною нагавицею підкоченою, в сардаці на опашки, з розкуйовданим чупром. З чупру стриміло кілько стебел соломи. Як спав у стодолї, так рано на зорях устав і почимчикував до міста "на термін до права".

Намісь Грицка відповіла Йваниха. Протиснула ся чим борше поміж людий і доти не стала, доки не вдарила ся ніжними пальцями до ґрадуса, що на нім стояв судейский стіл:

"Бив, ой бив мене, кілько сам хотів! Сапов. По голові, по крижах, по руках, по ногах, де засяг... От прошу, які синцї.

"Тихо бабо! Я Грицка питаю!"

Іванисї здавало ся, що як Гриць говорити-ме, то й єго справа. Тому не переставала:

"Прошу сендзї... він ме брехати; буде казати, що то єго ґрунт, що я розчала сварню. А я зараз отут присягаю гола й боса..."

"Тихо, бабо, кажу!"

Гриць використав нагоду. Підокрав ся аж до самого стола й, хитро підсміхаючись, показав пальцем на Йваниху:

"Адіт, прошу найяснїйшого суду: вона все так, коли вона тут, у цїсарскім судї, а яка вона дома. Причепить ся, як ріпяк кожуха..."

"Коли-ж бо нї! брешете" — перебила Йваниха. — "То ви розбійник... Не кричалисте, шо мене заріжете? Га? шо?!"

"Тихо бабо, бо зараз замкну!"

"Хіба таке: не дають говорити..." — рясні слези сперли Йванисї голос у горлї.

Грицко аж просіяв: "Ади, маєш право! Такес ся віфалювала по селу: я єго до суду завдам, до кременалу піде..."

"А він казав, прошу сендзї, шо ся суду не боїть".

"Брешеш!"

"Такис казав".

"Брешеш!"

"Люди чули!"

"Брешеш!"

"Тихо, бо я вас зараз обоє замкну. Розділїть їх!"

Два свідки, один старий, сивий, другий молодий, упхали ся поміж Грицка і Йваниху.

"Бивєсь Іваниху?" почав урядувати судия."

"Прошу віслухати, найяснїйший сендзьо, я скажу як зайшло. Ше мій небіжчик дєдя, царство єму небесне..."

"Але-ж я тебе питаю, чись бив?"

"Прошу пане сендзьо, а віслухайтеж. Бо не мете знати, як зайшло. То все зза межі..."

"То моя межа" — крикнула з другого кінця стола Йваниха.

"Оце твоє! знаєш?" — і ткнув старому свідкови дулю під ніс, бо до Йванихи не досяг.

"Але-ж менї не треба як зайшло. Я хочу знати, чись бив Іваниху?"

"Таже вона каже, щом бив".

"Але я хочу чути з тебе".

"Я її до суду не завдавав. Чо'вона хоче з мене?! В мене сегодня робітна днина".

"Бивєсь? Так чи нї?"

"То було на мої питомі межи".

"Бивєсь?"

"А коли-ж я її бив?"

"Аби вона так ногами збила при сконаню, дай Господоньку святий. Та де-ж я її бив? Замахнувєм ся з пару раз сапов, бо то на мої межи, я сапав тогди барабулю."

Іваниха прімкнула ся помежи свідків тай заломила руки: Йой! а він що каже? Таже він бреше, не слухайте єго!

"Пишіть — сказав судия до писаря — обжалований не почуває ся до вини. Буду вас слухати — звернув ся до старого свідка — абисте правду казали. Як ся називаєте?"

"Прошу найяснійшого суду, я не зволяю аби він говорив, то її свідок" — протестував Грицко.

"Що знаєте?" — допитував ся судия свідка.

"Усе знаю, бо я з її дєдем у супрузї був. То діяло ся не тепер, давненько, ше голодних років. Небіжчик мав пару волів ласіїв, а я мав пару волів голубих..."

Іваниха: "Аякже, аякже".

Грицко: "То її свідок, я поставлю свої свідки".

Іваниха: "Твої свідки пияки..."

Грицко. "Най ціле село прикаже".

Свідок: "Я мав ґрунт на сїножатях, (тепер здавєм уже на сина, най він ґаздує, бо моє — сегодне-завтра: лопата тай ано! до дучі!) А небіжчик мав ґрунт на теплицях, таки межа в межу з єго дєдем. Але ґазди жили в злагоді. Де то хто давно чув за таку суперечку, як тепер?! Гріхи, нїчо лиш гріхи. Мінї вже на сїмдесятий переступило, але моя нога ше не була в суді (аби сюда нїхто добрий не заходив!) А деж? Така божя днинка (хто мінї сегодне за днину заплатить?!) Чиж то не лїпше в мирности, в злагоді: своє пантруй, але чуже не руш."

Іваниха: "Чуєш, шо старий чоловік кажуть?"

Грицко: "То ти мене нарушила".

Іваниха: "То мого дєдя межа, я на то свідки кладу".

Грицко: "Шос я тобі в твої свідки, я маю свої свідки".

Свідок: "За своєв працев серце болит..."

Іваниха: "Ой болит..."

Грицко: "Але чуже гріх нарушати".

Іваниха: "А шо!"

Грицко: "И-е!"

Свідок: "Шіснацять рік я був з її дєдем у супрузї, шо року я то поле орав, але сварнї нїякої не було. Межу нїхто не рушав, анї її дєдя, анї єго. Худібка, коби здорова, пасла ся. Бо, проше найяснійшого суду, давно було широко: нїхто за межу не дбав, а тепер тїсно, дуже тїсно стало..."

Судия: "Тут Іваниха завдала до суду Грицка за "образу гонору", що її бив сапою. Знаєте що за то?"

Свідок: "Усе знаю. Чи то лиш омраза гонору? А божа омраза! Таже вони вже штирнацять рік..."

Іваниха: "Пятнацять..."

Свідок: "...Може й пятнацять: отої, отої, отої (показує руками) гріх від Бога, а від людий сором".

Судия: "Булисте при тім, як він її бив?"

Свідок: "Шо ви говорите? А де-ж я міг при тім бути?! Таже я вже три роки як не віхожу в поле. А зрештов, хоть бих там і був, та деби я йшов на головництво! Я — Богу дякувати — вже пять літ за жадну сварню не свідім. Але оця молодиця прийшла оногди до мене, як зачала заводити, як зачала плакати. — Господи твоя воля. Вуєчку, каже, впадайте на Бога, будьте мені за свідка, бо на тій межи буде колись забійство. Або, каже, він мене з світа зжене, або я єго. Тай я став їй за свідка. А чомуж би ні? Таже я з її дедем шіснацять рік у супрузі був".

Другий свідок тож само знав. А свідком він був тому, що Грицко наважив ся єго також зі світа зігнати.

Судия пояснював Іванисї, що обида чести аби підходила під австрийский карний закон, мусить бути або при двох свідках, або на публичнім місци. А що тут ні одно ні друге не було, то — — —

Іваниха: Таже він мене трохі не вбив. Та ще й на моїй межи!

Грицко: "То моя межа".

Іваниха: "Прошу сендзї дати єму фрику, бо ніяк буде на дорозї показати ся. Таже він як узяв до мене сапище, як мене хомнув по голові, то я трохи в лежу не впала."

Грицко: "Йой!"

Метнув ся з перед стола, поміж люде, та до сїний. Відти ніс сапу, ваги зо 3 кільоґрами, на держаку, довгім у хлопа. Не міг борзо пріпхати ся поміж людей.

"А прошу, ґазди, а проступіть ся-ж!"

"Ану — трохи на бік; сапу чоловік несе" — один одному

подавали.

"Ади, прошу найяснійшого суду, подивіть ся. Та тут є чим бити? Та се легке, як перце; спосібна дуже сапа" — говорив Грицко, поставивши собі сапу на обі долоні тай підтрясаючи нею, наче дитиною, аби не плакала.

Але судия викликав уже другу справу. Заплакала Йваниха й сіяючий з радости Грицко мусіли вже йти до дому.

Якийсь ґазда з під печі став на пальці, витягнув шию й дивить ся по над голови на ту сапу.

"Що гадаєте? Зелїзє. Як би так порядно ковтнув по голові, добрий би знак зробив!" — говорив до свого сусїда.

"А ще, як у яку годину!" — відповів сусїд.

Українська Книгарня!

В УКРАЇНСЬКІЙ КНИГАРНИ В ЕДМОНТОНІ МІЖ ИНЬШИМИ МОЖНА НАБУТИ СЛІДУЮЧІ КНИЖКИ.

Велика Історія України М. Грушевського в оправі	$ 3.50
Велика Історія М. Грушевського без оправи	3.00
Розбійник Кармелюк — шість томів	2.40
Кобзар Т. Шевченка — повне видане в оправі	2.25
Шевченківська бібльотека	1.75
Іван Гус	1.50
Камінна Душа	1.50
Сорок тисяч миль під водою	1.00
Народні Казки	0.90
Грішники	0.80
В неділю рано зіля копала	0.75
Папа чи Христос?	0.65
Огнем і Мечем	0.65
Кайдашева Сімя	0.60
Огнем і Мечем — том другий	0.50
Блискавиці	0.50
Князь і Жебрак	0.50
Наука про народне господарство	0.50
На стрічу сонцю золотому	0.50
Фільозофія Штуки	0.50
Куди Йдеш Господи?	0.50
Тайни Цісарської Родини у Відни	0.50
Захар Беркут	0.50
Суд Чотирох	0.40
Тарас Бульба	0.40

При стрілецкій ватрі 0.40
Великий Сонник 0.40
Український Сьпіванник 0.40
Борба Сьвітів 0.40
Рай і Поступ 0.40
Канадийський Кобзар 0.30
Збірка Українських Письменників 0.30
Герой Капіталу 0.30
Коли зійшло сонце 0.30
Абу Казимові Капці 0.30
Козацька Пімста 0.30
Про Українських Козаків Татар та Турків 0.25
Початки Релігії 0.25
Казки Братів Грімів 0.25
Сповідь бувшого Царя 0.25
Діявольска справа 0.25
Подорож до Краю Ліліпутів 0.20
Подорож до Краю Великанів 0.20
Не любо не слухай 0.20
Казка про Івана Царевича та сірого вовка 0.20
Хрунь і Чорт 0.15
Як закладати Читальні 0.10

К.А.Т.А.Л.Ь.О.Ґ В.И.С.И.Л.А.Є.М.О Д.А.Р.О.М

А Д Р Е С А:—

Ukrainska Knyharnia

350 Kinistino Ave. Edmonton, Alta.

Найбільша Українська Книгарня Західної Канади в Едмонтоні.

ВЕЛИКИЙ СКЛАД ҐРАМОФОНІВ І УКРАЇНСЬКИХ РЕКОРДІВ ПРОДАЄМО ПО НАЙТАНЬШІЙ ЦІНІ. ТУТ ПОДАЄМО НАЧЕРК ЛИШЕ ДЕЯКИХ КНИЖОК:

З Ласки Родиіи — три томи . . . . . $ 1.50
Наука про Управу Землї — Богато ілюстрацій 1.00
Український Кухар — Як варити і печи 1.00
Олюнька — оден том 40 цт. — два томи 0.80
Домашний Лїкар 0.75
Ветеринар 0.60
Страшні Тайни Монастирських Мурів друге виданє 0.75
Маруся і иньші оповіданя 0.40
Страшний Монах Роспутїн 0.35
Кобзар Канадийський 0.30
Запорожець за Дунаєм 0.25
Де Любов там і Бог 0.15
Смерть за Правду 0.10

І всякі иньші книжки, як історії, повісти, новелї, оповіданя, казки, байки, сьміхованки, пісні, поезиї, колядники, календарі, образи і т. д.

ЗАМОВЛЕНЯ ЗАЛАГОДЖУЄМО СКОРО.

ПИШІТЬ ПО КАТАЛЬОҐ .

UKRAINSKA KNYHARNIA
350 Kinistino Ave. Edmonton, Alta.